

Lider, Özellikleri ve Modelleri: Kur’an Perspektifinden Bir Bakış

Mustafa Erhan Gözden*

Öz

Bu çalışma, Kur’an’da lider kavramının geniş bir kullanım alanı olduğunu ortaya koymaya yöneliktir. Kur’an farklı lider statüleri için değişik kavramlar kullanmıştır. Bir devlet başkanı, ordu komutanı, yönetimin üst kademelerinde bulunan ve emir verme yetkisi olan kimseler hep lider statüsündedir. Bunları “yönetici liderler” olarak yorumlamak uygun düşecektir. İmam, halife, ülü’l-emr, melik ve seyyid kavramları bu statünün karşılığı olarak kullanılmıştır. Ayrıca Kur’an’da, doğrudan lider konumunda bulunmayan fakat liderin yanında ona danışmanlık yapan, kararlarının uygulanmasını sağlayan ve liderin yardımcıları mahiyetinde olan bazı gruplardan da bahsedilmektedir. Toplumu etkileme güçleri olduğundan bu grupları da lider kavramı içerisinde değerlendirmek isabetli görünmektedir. Mele’ (topluluğun ileri gelenleri), müstekbirûn (konumlarını büyük görüp büyülenenler) ve mütrafûn (toplumun zengin tabakası) kavramları bu grupların karşılığı olarak kullanılmıştır. Diğer taraftan Kur’an, liderlerin özelliklerinden ve liderlik modellerinden ayrıntılı bir şekilde bahsetmektedir. İlgili açıklamalardan, liderin yönetime gelme ve halkı idare etme biçimi gibi yönetim konularında Kur’an’ın bakışının tespit edilmesi mümkün görünmektedir. Böylelikle lider ve topluluklarıyla ilişkileri Kur’an penceresinden değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kur’an, Lider, Toplum, İtaat, Yönetim.

* Doktora Öğrencisi, ÇOMÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Bölümü, ORCID: 0000-0003-4346-4609, m.e.gozden@hotmail.com

“Leader, Characteristics of Leader and Leadership Models” from the Perspective of the Qur’an

Abstract

This study aims to reveal that the concept of leader has a wide area of use in the Qur’an. The Qur’an uses different concepts for different leader statuses. “A head of state, an army commander, people who are in the upper ranks of the administration and who have the authority to give orders” always have the status of leaders. The concepts of Imam, *‘ul al-amr*, *malik* and *sayyed* are used for this status. The Qur’an commemorates some groups who are despite not being leaders themselves, accompany the leader, help them and provide the implementation of their decisions. Because these groups have power to influence the community, The Qur’an also commemorates them in the concept of leader. The concepts of *mele* (notables), *mustakbirūn* (arrogants) and *mutrafūn* (the rich) are used for these groups. On the other hand, Qur’an speaks in detail about the characteristics and leadership models of leaders. From the related explanations, it seems possible to determine the view of the Qur’an in management issues such as the way the leader comes to the administration and manages the public. Thus, this study tries to evaluate the leaders and their relationship with their communities from the perspective of the Qur’an.

Keywords: Holy Qur’an, Leader, Society, Obedience, Administration.

خصائص القيادة ونماذجها، نظرة قرآنية

المخلص

تولي هذه الدراسة مفهوم القيادة في القرآن الكريم عناية خاصة وتبين أنه يحتل مساحة واسعة فيه، حتى تعددت أشكال استعمال مفهوم القيادة، من رئيس الدولة إلى قائد الجيش إلى ذوي المناصب العليا في الإدارة والقرار، وهذا ما أطلقت عليه الدراسة مصطلح (القادة التنفيذيين)، ويقابلها الإمام والخليفة وأولوا الأمر والملك والسيد، ونطالع أيضا في القرآن الكريم أصنافا أخرى من القيادة غير المباشرة، والتي تدخل في حيز المشورة للقائد، وتعمل على ضمان تنفيذ قراراته على الوجه الأمثل، ولذلك تعدها الدراسة ضمن صنف مساعدي القيادة، وإنما جمعت الدراسة كل هذه الأصناف تحت مسمى القيادة لما لها من تأثير على المجتمع، ويقابل هذا المفهوم الإيجابي للقيادة مفهوم سلبي تدخل فيه مصطلحات أخرى مثل المملأ (قادة الرأي في المجتمع)، والمستكبرون (الذين يحقرون العامة) والمترفون (الطبقة الغنية التي لا تؤدي حق المال)، وترى الدراسة أن القرآن الكريم قد ذكر بالتفصيل خصائص القادة ونماذجهم وأساليبهم، ومما له صلة بمفهوم القيادة ما يعرض له القرآن الكريم من قضايا الإدارة كالسبيل التي يصل بها القائد إلى السلطة والأسلوب الذي يحكم به الخلق، ولذلك تسلط الدراسة الضوء على علاقة القائد بالمجتمع من وجهة نظر قرآنية.

الكلمات المفتاحية: القرآن، القائد، المجتمع، الإطاعة، الإدارة.

Giriş

Lider, özellikleri ve liderlik modelleriyle ilgili Kur’anî yaklaşımın sergileneyeceği bu çalışmada, aynı zamanda liderle ilgili sosyoloji kavramlarının Kur’an’la ne derece örtüştüğü konusu da ortaya konulmaya çalışılacaktır. Ancak teori ve uygulama olarak elbette isimlendirmeler çeşitlilik arz edecektir. Çünkü değişim, teknoloji, zaman ve şartların farklılaşmasının hem liderle hem de liderin özellik ve tarzlarıyla ilgili kavramların da zamanla değişmesine neden olacağı muhakkaktır.

Kur’an, liderlik hususunu bir vakıa olarak görmekte ancak tek başına ele almak yerine konuyu devamlı toplumla etkileşimi bağlamında değerlendirmektedir. Çünkü insan sosyal bir varlıktır. Toplumun diğer fertleriyle devamlı iletişim ve etkileşim içerisinde. Bu sosyal ihtiyaç genellikle uyma davranışı olarak tezahür eder. Bu davranış; toplumdaki aynı statüdeki fertlerde olabildiği gibi, toplumun elit tabakasında gözükün, öncü kabul edilen, topluluğu yönlendirme konumunda olan kişi ve kişiler grubuyla da olabilir. Çünkü fertler farkında olmasalar bile muhakkak birilerine sempati duyar, onları sever ve onların davranışlarını taklit eder. Toplumsal bir vakıa olan uyma eyleminde Kur’an, bu davranışı gerçekleştiren fertlerin bir ölçüsü olması gerektiğini bildirir. Buna göre; kime, nasıl, niçin uyduklarını, tâbi olmalarındaki amacı, takip ettikleri insanların özelliklerini iyi tahlil etmelidirler. Bu gerçekleşmezse toplumda bilinçsiz bir uyanlar grubu oluşur ki, bunlar da uyulanlar tarafından bir istismar aracı olarak kullanılabilir.

Kur’an, toplumların dünya ve ahiret mutluluğuna ulaşmalarını sağlamak ve bu konuda karşılaşılabilecekleri tehlikelerden onları korumak için çok yönlü sosyal ilişki biçimleri belirlemiştir. Bu sosyal münasebetlerin bilhassa olumlu anlamda sürdürülmesi başta peygamberler olmak üzere toplumu yönlendiren liderler aracılığıyla olmuştur. Çünkü düzenli bir toplumsal hayat için toplumu yönlendirecek bir lider veya liderler grubuna ihtiyaç olduğu muhakkaktır.

Karşıt anlamlı anlatım/mesânî özelliği olarak Kur’an’da; peygamberler öncelikli olmak üzere büyük ölçüde olumlu lider tipleri ve özelliklerine yer verildiği gibi, toplumu belirsizliğe hatta kaosa sürükleyen olumsuz liderlere ve niteliklerine de yer yer değinilmiştir.¹ Yine Kur’an’da liderin tanımı –gerek dinî gerek siyasî olsun- açık ve net olarak verilmemiş, liderin toplum nezdindeki

¹ Örneğin bk. Hüd 11/96-98; el-Enbiyâ 21/73; es-Secde 32/24; Sâd 38/26.

statüsünü büyük ölçüde söylem ve eylemleri belirlemiştir. Ayrıca Kur'an'da liderle ilgili tek bir kavram kullanılmadığı, bağlama göre lider anlamına gelen farklı kelimeler kullanıldığı görülmektedir. Bunlar, lider olarak tek kişiyi ifade ettiği gibi topluluk halinde hareket eden liderler grubunu da nitelemektedir.²

Kur'an'a göre liderlerin, toplumu etkileyen, yön veren ve toplumu arkasından sürükleyen öne çıkan özellikleri vardır. Bunlar; bilgi ve hikmet sahibi olmaları, heybetli olmaları, samimi ve halkına karşı sevgi besleyici olmaları, topluluğuna ve görevlerine bağlı olmaları, sorumluluk sahibi olmaları, kararlı ve inandırıcı olmaları şeklinde sıralanabilir. Peygamberlerin tamamında bu nitelikler fazlasıyla bulunmaktadır. Nitekim Hz. Musa'dan sonra yaşadığı anlaşılan ve İsrail oğullarına kral olan Tâlût'un heybetli görüntüsünün de liderliği için bir etkileycilik unsuru olduğu anlaşılmaktadır.

Kur'an'ın sunduğu lider profillerinde çok net olmasa da yönetim tipleri ve toplumlarıyla ilişkileri bakımından tarz farklılıklarına işaretler bulunmaktadır. Bunlar arasında; kişisel, ortamsal, otoriter, karizmatik ve demokratik liderlik modelleri sayılabilir. Kişisel ve otoriter liderliğe Firavun, ortamsal liderliğe Tâlût, karizmatik liderliğe peygamberler ve Zülkarneyn, demokratik liderliğe de Hz. Süleyman'la beraber kıssası anlatılan ve Belkıs adıyla tanınan Kraliçe örnek olarak verilebilir.

Çalışma boyunca lider, özellikleri ve liderlik modellerinin tanımı ve tasnifinde sosyoloji kavramlarından yararlanılmış, ancak bu kavramların Kur'an'ın önüne geçmemesine özen gösterilmiştir.

1. Lider Kimdir?

Lider; siyasi harekin başı, reis, başkan, önder, bir grup içerisinde karar yetkisini elinde bulunduran, grup üyelerini yönlendiren³, emirleri veren⁴ ve bir grupta diğerlerini en çok etkileyen kişi⁵ olarak tanımlanabilir. Ayrıca lider; toplumun açmazlarına çözüm getiren, yol gösteren, gruptaki herkesi

² Örneğin bk. el-Bakara 2/246-247; en-Nisâ 4/59, 83; Yûnus 10/83, 88; el-Furkân 25/74; el-Kasas 28/5; Sebe' 34/33.

³ A. Vahap Kaya, *Karizmanın Şiddeti* (Ankara: Sis Yayıncılık, 1998), 50.

⁴ "Lider", *Büyük Larousse*, (İstanbul: Interpress Yayıncılık, 1992), 14/7473.

⁵ Feriha Baymur, *Genel Psikoloji* (İstanbul: İnkılâb Kitabevi, 1985), 281.

kabiliyetlerine göre çalışmaya özendirerek görevlerini organize eden⁶ ve grupta merkezi rol oynayan⁷ kişidir.

Liderlik tanımı yapılırken; bir topluluğun üyeleri tarafından gönüllü olarak takip edilen bir kimsenin şöhreti, insanları etkileme gücü veya toplumdaki mevkii dolayısıyla bireyleri organize etmede önü çekmesi, sosyolojik bir eylemi başlatabilmesi, diğerlerinin gayretlerini idare etmesi, örgütlemesi, kontrol altında tutması durum ve süreçlerine de yer verilmektedir.⁸

Liderlik, esasında toplumsal bir münasebeti ihtiva eder. Liderlik eyleminin kapsamı, esasında lideri takip eden diğer insanlarla beraber analiz edilebilir. Fakat liderlik, çoğunlukla karşıt tarafı da beraberinde getirdiğinden; lideri izlemek, bir toplulukla aynı yer ve zamanda olamadığı gibi her zaman bir araya getirici de değildir. Bununla birlikte liderlik; paylaşılan hedefleri ve amaçları gerçekleştirmede belirli oranda organize olmayı, işbirlikçi ve gönüllü bir çabayı ve faal bir rol başarımını da ifade eder.⁹

Herhangi bir önder için mühim olan, toplumda kendisinin vazgeçilmez olmadığını bilmesidir. Liderliğin gereğinin yapılması yetkilendirilmesine değil, üzerinde olan yetkiyi kullanabilme becerisini gösterebilmeye bağlıdır. Ayrıca liderliğin toplum tarafından kabul görmesi ve bunun devamı bu yeteneğin ispatını da gerektirmektedir.¹⁰

Önder toplumun bir lider şahsiyetidir. Bu önder şahsiyet, kendisinde doğuştan bulunan yeteneklerle birlikte ömrü boyunca edinilen kültürlerin ve yaşanan tecrübelerin bir ürünüdür. Liderin hem kendini bilme marifeti vardır, hem de içinden geldiği toplumu ve dünyanın gidişatını, gerçek durum ve sorunlarıyla birlikte kavrama marifeti vardır. İşte bu yetenek liderin karakterini oluşturur.¹¹

Diğer taraftan liderlik, farklı yetki seviyelerinde ve bir toplumun hedefleri istikametinde uğraş verirken, diğerlerinin eylemlerini de idare etme sorumluluğu ve ayrıcalığıdır. Bu yüzden liderliğin belli bir modeli ve sistemi yoktur. Onun için hiçbir sistem, liderliğin değişen şartlarını önceden tahmin ederek varsayımda

⁶ Cihan Yamakoğlu, *İnsan İlişkileri* (Ankara: Yükseköğretim Kurulu Matbaası, 1990), 133.

⁷ Bahattin Ergezer, *Lider ve Özellikleri* (Ankara: Ocak Yayınları, 1992), 7.

⁸ Kaya, *Karizmanın Şiddeti*, 51.

⁹ “Liderlik”, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, (İstanbul: Risale Yayınları, 1990), 2/445-446.

¹⁰ Yamakoğlu, *İnsan İlişkileri*, 133.

¹¹ Şevket Süreyya Aydemir, *Lider ve Demagog* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1997), 14.

bulunamaz. Liderlik prensiplerinin değerlendirilmesi, birçok alan için başarı sayılan diğer yeteneklerin de meydana getireceği etkili bir kaynaktır.¹²

Toplum halinde yaşayan insanların hem kendi aralarındaki düzeni hem de diğer toplumlarla olan ilişkiler düzenini sağlayacak bir düzenleyiciye ihtiyacı vardır. Bu düzenleyici insanlardan biri olmalıdır. Hepsine baskın gelen, bilgi ve becerisiyle hepsi üzerinde otorite oluşturan bir üstün şahıs gereklidir. İşte bu üstün yetenekli düzenleyiciler, toplumlara yön veren liderlerdir.¹³

Nitekim Kur'an, lider statüsünde bulunan bazı kişilerin, liderlik tanımlamalarında geçen özellikleri konusunda birtakım ipuçları vermektedir. Hz. Süleyman ile Sebe' Kraliçesi arasındaki olaylar anlatılırken;¹⁴ Hz. Süleyman'ın gönderdiği mektubu alan Kraliçe, kabinesi diyebileceğimiz ileri gelenlerini (mele) toplayarak onlara Hz. Süleyman'dan aldığı mektubun içeriğini anlatmış, ne yapmaları gerektiği konusunda fikirlerini sormuştur. Adamları, kendilerinin güçlü ve savaşçı insanlar olmakla beraber kararın ve emir verme yetkisinin Kraliçe'ye ait olduğunu söylemişlerdir.¹⁵ Bu ayetlerde, "karar ve emir verme yetkisi" liderin ayrılmaz bir unsuru olarak sunulmaktadır.

Ayrıca Kur'an'da, "toplumu yönlendirebilme, belli amaca veya hedefe kanalize edebilme" yeteneği konusunda da; Firavun zamanında Firavun ailesinden olan, Firavun'un ve adamlarının Hz. Musa'ya karşı haksız tutumlarına dayanamayıp başlangıçta gizlediği imanını açığa vuran mü'min bir adam örnek verilmektedir.¹⁶ Aynı zamanda bu kişinin, Firavun hanedanından olmasına rağmen mevsût/orta yolu tutan, başlangıçta objektif olmaya çalışan ancak daha sonra iman tarafını seçen birisi olduğu da anlaşılmaktadır. O mü'min kişi topluma özetle; sözünü dinledikleri takdirde doğru yolu bulacaklarını, bu dünya hayatının geçici ahiretin ise kalıcı olduğunu, kötü bir iş yapanın yaptığı kötülük kadar ceza göreceğini, iyi bir iş yapan mü'min erkek ve kadının ise cennete girip muhteşem nimetlere ereceğini, Allah'a ortak koşan insanların cehennemden çıkamayacağını ve bir gün azabı gördüklerinde, kendilerine şimdi söylediği bu sözleri hatırlayacaklarını, fakat o zaman da iş işten geçmiş olacağını belirtmiş ve her işini

¹² Kaya, *Karizmanın Şiddeti*, 51.

¹³ Ergezer, *Lider ve Özellikleri*, 7.

¹⁴ Bk. en-Neml 27/22-44.

¹⁵ en-Neml 27/33.

¹⁶ Bk. el-Mü'min 40/28-44.

kullarını gözeten Allah’a havale ederek sözlerini bitirmiştir.¹⁷ Kur’an’da adı verilmeyen sadece Firavun ailesinden olduğu belirtilen bu mü’min kişinin; toplumuna karşı söylediği bu veciz sözlerle ve takındığı cesur tavırla, bütün peygamberler gibi¹⁸ Hz. Musa’yı da lider olarak düşündüğümüzde, Hz. Musa’nın yanında “toplumu yönlendirme, doğru olana kanalize etme” konusunda, gizli bir yardımcı lider konumu ortaya çıkardığı anlaşılmaktadır.¹⁹ Ayrıca bu mümin kişinin, Firavun’un amcasının oğlu olduğu²⁰ ve Hz. Musa ile beraber kurtulduğu rivayet edilmektedir.²¹ Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.) de bu salih kimseyi, sağlam ve güçlü inancından dolayı “sıddîk” vasfıyla övmüştür.²²

2. Kur’an’da Liderle İlgili Kullanılan Kavramlar

2. 1. İmam

İmam kelimesi “e-m-m” kökünden gelmekte olup çoğulu “eimme” dir.²³ Bu kavram öne geçme, belli bir yöne veya şeye yönlendirme, hidayet ve irşad, komutanlık ve liderlik, kişinin örneklik edebilme yeteneği, ölçü alınabilme kabiliyeti, kılavuz, kafiye yol gösteren kişi gibi anlamları kapsamaktadır.²⁴ Diğer taraftan ister doğru ister yanlış yolda olsun, topluluk tarafından başkan (lider) veya herhangi bir yönde önder kabul edilen kişi anlamındadır.²⁵ Buna göre topluluğun önünde bulunan ve toplumun bireyelerine yön veren kişiler “imam” diye anılmaktadır. İmamın yönettiği toplum ise “ümme” kavramıyla ifade edilmiştir. Buna göre imam, “ümme’nin idaresini üstlenen kişi”, imamet ise

¹⁷ Süleyman Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1997), 8/80.

¹⁸ el-Enbiyâ 21/73.

¹⁹ Kur’an’da liderliğin ele alınışıyla ilgili daha geniş bilgi için bk. Mehmet Tekin, *Kur’an’da Liderlik ve Liderlerin Toplum Üzerindeki Etkisi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002).

²⁰ Ebü Câfer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu’l-beyân fi tefsiri’l-Kur’an* (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1980), 20/311.

²¹ Ebu’l-Kasım Cârullah Mahmûd İbn Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi t-tenzil ve uyûni’l-ekâvil fi vücûhi’l-te’vil*, (Beyrut: Dâru’l- Kütübî’l-İlmiyye, 1995), 4/170.

²² Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’an* (Riyad: Dâru’l-Âlemi’l-Kütüb, 2003), 15/306.

²³ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garibi’l-Kur’an* (İstanbul: Kahraman Yayınları (Arapça Baskı), 1986), “imâm”, 28.

²⁴ Ziyâüddîn Rayyîs, *İslam’da Siyâsi Düşünce Tarihi*, çev. İbrahim Sarmış (İstanbul: Nehir Yayınları, 1995), 105.

²⁵ Muhammed b. Mukrim İbn Manzur, *Lisânü’l-Arab* (Beyrut: Dâru Sadr, ts.), “imâm”, 12/24.

“imamın üzerine aldığı görev” anlamına gelmektedir.²⁶ Bu kavram Kur’an’da daha çok dinî önderler (peygamberler) hakkında kullanılmıştır.²⁷ Bununla birlikte yönetici konumunda olan liderler için kullanıldığı da görülmektedir.²⁸

İmam kelimesi Kur’an’da on iki yerde geçmekte olup,²⁹ lider (önder),³⁰ kitap,³¹ levh-i mahfûz³² ve yol³³ olmak üzere başlıca dört anlamda kullanılmaktadır.³⁴ Ayrıca Hz. Musa’ya indirilen Tevrat’ın özelliklerinden birinin de “önderlik” olduğu bu kavramla ifade edilmiştir.³⁵ Dolayısıyla bu kelimenin siyasî anlamda bugünkü anlaşıldığı şekliyle kullanılmadığı görülmektedir. Onun için imam kavramının siyasî bir içerik kazanmasının Kur’an sonrası döneme ait olduğu bilinen bir gerçektir.³⁶

Sonuç olarak imam kelimesi Kur’an’da; inananlara yol gösteren, onlara rehberlik eden, genelde iyi anlamda insanları arkasından sürükleyen kişiler için kullanılmıştır.³⁷ Bu şahıslar, insanların peşinden gittiği ve insanların model kabul ettiği kişileri ifade etmektedir. Toplumun fertleriyle iç içe olma, onlar arasından çıkma, onlarla daima etkileşim içerisinde bulunma, onların inanç, kültür ve

²⁶ Mustafa Öz, “İmamet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 22/201-202.

²⁷ Bk. el-Enbiyâ 21/72-73; es-Secde 32/23-24; el-Bakara 2/124.

²⁸ Bk. et-Tevbe 9/12; el-Kasas 28/40-41; el-İsrâ 17/71.

²⁹ Muhammed Fuat Abdülbâkî, *el-Mu’cemü’l-müfehres li elfâzı’l-Kur’âni’l-Kerîm* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1986), “imâm”, 80-81.

³⁰ el-Bakara 2/124; el-İsrâ 17/71; el-Enbiyâ 21/73; el-Furkân 25/74; el-Kasas 28/5; es-Secde 32/24 ayetlerinde ifade edilen “imam” kelimesi olumlu anlamda önder ve rehber olarak kullanılmıştır. Kur’an’da bu kelime aynı zamanda, kötülük konusunda insanlara liderlik eden kişiler için de kullanılmıştır. Bununla ilgili olarak bk. el-Kasas 28/38-41; et-Tevbe 9/12.

³¹ İsrâ 17/71.

³² Yâsîn 36/12.

³³ El-Hicr 15/79.

³⁴ İlgili yorumlar için bk. Ebu’l-Hasen Ali b. Muhammed el-Mâverîdî, *en-Nüketü ve’l-uyûn (Tefsîru’l-Mâverîdî)* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, ts.), 2/462; Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu’l-kadîr* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1998), 3/168.

³⁵ Hûd 11/17; el-Ahkâf 46/12.

³⁶ İmam ve imamet kavramlarının Hz. Peygamber (s.a.s.)’den sonra siyasî bir kavram halini alma süreçleri hakkında daha geniş bilgi için bk. Ahmet Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası* (Ankara: Otto Yayınları, 2015).

³⁷ Kur’an’da az da olsa olumsuz liderler hakkında kullanıldığı da görülmektedir. Nitekim “Onları (Firavun ve ona uyanları) ateşe çağırın imamlar (öncüler) kıldık.” (el-Kasas 28/41) ayeti buna bir örnektir.

yaşayış tarzlarını iyi bilme ve toplum üzerinde büyük etki sahibi olma gibi özellikler, imam denilen bu şahısların ortak nitelikleri arasında sayılabilir.³⁸

2. 2. Halife

Halife sözcüğü lügatte “arkada olmak, birinin arkasından gelmek, yerine geçmek” manalarında olan half kökünden türetilerek “bir kimsenin makamına geçerek işini ve görevini devam ettiren” şeklinde açıklanmış olup çoğulu hulefâ ve halâif olarak gelmektedir.³⁹ Hilafetin kelime anlamı ise bir kimsenin yerine geçmek ve birini temsil etmektir. Yerine geçen ve temsil eden kimseye de halife denir. İstihlaf ise, birini halife (temsilci) kılmak anlamındadır.⁴⁰ Terim anlamındaki hilâfet ise, Hz. Peygamber (s.a.s.)’den sonraki İslâm ülkelerinde devlet yöneticiliği kurumunu ifade etmektedir.⁴¹

Kur’an’da hilâfet sözcüğü kullanılmadığı gibi halife de terim manasıyla yer almamaktadır.⁴² Ancak halife ve istihlaf kelimelerinin genel ve özel olmak üzere iki anlamda kullanıldığı görülmektedir.⁴³ İnsanların tamamının yeryüzünde halife olması, emanetin kendisine tevdi edilmesi ve yeryüzünü yönetip imar etmesi genel istihlaf olarak açıklanabilir. Bu açıdan; Kur’an’da halife, halâif ve hulefâ sözcükleri yer yer kullanılarak insanın Allah’ın yeryüzündeki halifesi olduğu sıkça tekrarlanır.⁴⁴ Bu durumda insan neslinin; hak ve adaleti uygulamak, salih ameller yapmak amacıyla önemli bir görev yüklenerek bir bakıma Allah’ın güvenini de kazanmış olarak yeryüzüne gönderildiği söylenebilir. İnsanın yeryüzünde birçok varlıktan değerli görülmesi de bununla ilgili olsa gerektir.⁴⁵ Konuyla ilgili İbn Haldun’un (ö. 809/1406) şu görüşü önemlidir: “Allah sırf kulları ile ilgili işleri görsünler diye halifeyi kendine nâib kılmıştır. Maksat, halife olan zatın Allah’ın kullarını onların maslahatlarına ve menfaatine olan şeye

³⁸ Kur’an’da lider-toplum ilişkisinin mahiyeti konusunda daha detaylı bilgi için bk. Mehmet Tekin, *Kur’an’da Topluların Liderlere Tepkileri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014).

³⁹ el-İsfahâni, *el-Müfredât*, “halife”, 223.

⁴⁰ el-İsfahâni, *el-Müfredât*, “halife”, 223.

⁴¹ Câsim Avcı, “Hilâfet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 17/539.

⁴² Halife ve hilafet kavramlarının Hz. Peygamber (s.a.s.)’den sonra siyasi bir kavram halini alma süreci hakkında daha geniş bilgi için bk. Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası..*

⁴³ Vecdi Akyüz, *Kur’ân’da Siyasi Kavramlar* (İstanbul: Kitabevi Yayıncılık, 1998), 130.

⁴⁴ Bk. el-Bakara 2/30; el-En’âm 6/165; Yunus 10/73; en-Neml 27/62; Fâtır 35/39; Sâd 38/26.

⁴⁵ Bk. İsrâ 17/70.

sevketmesi, zararlarına ve ziyanlarına olan hususlarda da onları alıkoymasdır.”⁴⁶ Özel istihlaf da; Allah’ın bir topluluğa, diğerlerinden sonra hâkimiyet ve bağımsızlık vermesi, birçok toplumları o milletin yönetiminde bir araya getirmesi olarak açıklanabilir.⁴⁷ Bu bağlamda bazı ayetlerde birtakım insanların kendilerinden öncekilerin yerine getirilip yeryüzünde yetki sahibi kılındığına işaret edilmektedir.⁴⁸ Ayrıca bireylerin istihlafi da söz konusudur ki, bu devlet başkanları içindir.⁴⁹ Kur’an, bireylerin istihlafi bağlamında Hz. Davud’u örnek vermiştir.⁵⁰

Ayrıca; İslam’da devlet başkanına “imam, emîru’l-mü’minîn” gibi kavramlarla birlikte özellikle “halife” denirken; hem ilk halifenin Hz. Peygamber (s.a.s.)’in ardından iş başına gelip peygamberlik haricindeki vazifelerinde O’nun yerine geçmiş olması, hem de genel olarak halifelerin, ülkedeki bütün topluluk namına ve onların bey’atına dayanarak devlet başkanlığını temsil etmesi göz önünde bulundurulmuştur.⁵¹ Dolayısıyla bu kavram, Hz. Peygamber (s.a.s.)’den sonra, din ve dünya işlerini yürüten genel bir lider⁵² anlamında terimleşmiştir.⁵³ Onun için İslam ülkelerindeki devlet yöneticiliğine hilâfet denmesi; halifenin peygamberlik görevi dışında Hz. Peygamber’in yerini alarak onun dünyaya ait gücünü temsil etmesi, yeryüzünde İslam ahkâmını uygulamak ve toplumsal işleri düzene sokmak üzere Allah’ın yeryüzündeki egemenliğini veya tüm inananlara ait olan hilâfet ve yetkiyi temsil etmesi gibi sebeplerle açıklanabilir.⁵⁴ Onun için

⁴⁶ Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldûn el-Hadramî, *Mukaddime*, çev. Halil Kendir (İstanbul: Yeni Şafak Yayınları, 2004), 270.

⁴⁷ Bk. Yunus 10/14, 73; el-A’râf 7/56-64; el-A’râf 7/65-72; Hûd 11/56-57; Nûr 24/55-57.

⁴⁸ El-A’râf 7/69, 74; Yûnus 10/14; Hûd 11/56-57; Nûr 24/55-57. Ayrıca İnsanın Allah’ın yeryüzündeki halifesi olmasının ne anlama geldiği, genel ve özel istihlâfla ilgili geniş bilgi ve yorumlar için bk. Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr* (Tunus: Dâru Suhnûn, 1997), 1/398-399.

⁴⁹ Muhammed Hamîdullah (ö. 2002) bu anlamdaki hilafeti; Allah’ın otoritesini, doğrulukla idare etmek üzere insana emanet ettiği, böylece hilafetin peygamberler zinciri vasıtasıyla ilâhî otoritenin bir vekâleti olduğu şeklinde değerlendirmiştir. Ayrıca buna, modern Batı dünyasındaki anlamında olmamak üzere “Teokrasi” de denilebileceğini ifade etmektedir. Bk. Muhammed Hamîdullah, *İslâm’da Devlet İdaresi*, çev. Kemal Kuşçu (Ankara: Nur Yayınları, 1979), 146.

⁵⁰ Sâd 38/26; el-Bakara 2/246-251.

⁵¹ Hayrettin Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku-1* (İstanbul: Ensâr Neşriyat, 1987), 192.

⁵² Ebu’l-Hasen Ali b. Muhammed el-Mâverdî, *el-Ahkâmü’s-sultâniyye ve’l-velâyetü’l-dîniyye* (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-Arabî, 1994), 29.

⁵³ Bu anlamda halifenin gücünü/meşruyetini nereden aldığı yani bizzat Allah’tan mı, yoksa kendi halkından mı konusundaki farklı yorumlar için bk. Yakup Yüksel, *İbn Âşûr Tefsirinde Siyaset, Toplum ve Kadın* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016), 191-192.

⁵⁴ Avcı, “Hilâfet”, 539.

İbn Haldun’un da (ö. 809/1406) halifeliği, “dini korumak ve dinin gereklerine göre dünyayı yönetmek (siyaset etmek) konusunda Hz. Peygamber’e vekâlet (halifelik) etmek” şeklinde tanımladığı görülmektedir.⁵⁵

2. 3. Ülü’l-Emr

“Emir sahipleri, emir verme salâhiyeti taşıyan ve bu konumda olanlar yani “âmirler” anlamındadır.⁵⁶ Kur’an’da bu kavramın geçtiği iki ayetin birincisinde onlara itaat yer alır: ”*Ey inananlar! Allah’a, Peygamber’e ve sizden buyruk sahibi olanlara (ülü’l-emr) itaat edin.*”⁵⁷

Bundan bir önceki ayet ise, emanetlerin ehline teslim edilmesini ve adaletle hüküm verilmesini istemektedir.⁵⁸ İtaatin Allah’a, Peygambere ve ülü’l-emre olacağını bildiren ayet bunun devamı niteliğindedir. Bir sonraki ayet ise; Kur’an’a ve önceki kitaplara inandıklarını iddia eden bazı kimselerin putlarının önünde yargılanmak istediklerini açıklamaktadır.⁵⁹ Emanetin ehline tevdi edilmesi, adaletle hüküm verme ve ülü’l-emre itaat konularını içeren ve peş peşe gelen bu üç ayetin; öncelikle “kamu işlerini” ele aldığı düşünülebilir. Ülü’l-emr kavramının da, kamu-yönetim işlerini yürüten ve emir verme yetkileri olanlar biçiminde anlaşılması mümkündür.⁶⁰ Çünkü ilgili ayette “ümerâ” değil “Ülü’l-emr” tabirinin kullanılması, bu kavramın genel anlamda yöneticileri kapsamından başka, onların bizzat emir verme yetkisine sahip ve son karar mercii olmalarını ifade etmektedir.⁶¹ Ayrıca ayette ilgili tabir çoğul olarak geçtiğine göre, emir sahiplerinin ikiden çok olacağı bir gramer kuralıdır. Devlet başkanının birden çok olması düşünülemeyeceğinden, burada itaat edilmesi gerekenin yalnız devletin başında bulunan kişi olamayacağı anlaşılmaktadır.

⁵⁵ İbn Haldûn, *Mukaddime*, 270.

⁵⁶ Abdullah b.Ahmed b.Mahmud en-Nesefî, *Medârikü’t-tenzîl ve hakâiku’t-te’vîl* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1995), 1/260.

⁵⁷ en-Nisâ 4/59.

⁵⁸ en-Nisâ 4/58.

⁵⁹ en-Nisâ 4/60.

⁶⁰ Akyüz, *Kur’ân’da Siyasi Kavramlar*, 136.

⁶¹ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili* (İstanbul: Eser Kitabevi, 1971), 2/1376.

Onun için söz konusu kavram; valiler⁶², âlimler⁶³, fıkıh ve din ehli⁶⁴, rey ehli⁶⁵, Hz. Peygamber (s.a.s.) devrinde müslümanların emirleri⁶⁶ ve Hz. Peygamber (s.a.s.)’den sonra halifeleri, hâkimleri ve seriyye komutanları⁶⁷ şeklinde yorumlanmıştır.

Burada değinilmesi gereken önemli bir husus da ayette geçen “minküm” (içinizden) ifadesidir. Ayetteki hitap müminleredir. Ardından da “sizden olan ülü’l-emre itaat edin.” denilmektedir. Dolayısıyla bu kimselerin, müslüman olanlardan seçildiği veya atamasının yapıldığı ve yasal olan emirlerinde onlara uymanın Allah’ın buyruğu olduğu anlaşılmaktadır. Sonuçta itaatın inanan yetki sahiplerine olması gerektiği âşikardır.⁶⁸ Ancak bu itaatın de bazı şartlara bağlı olduğu ileri sürülmüş olup; bunlar arasında yetki sahibi kimselerin hak üzere devam etmeleri⁶⁹, meşru olmaları ve adaletle hüküm vermeleri⁷⁰, emaneti gereği gibi yerine getirmeleri⁷¹ gibi Allah’a itaat edip O’na isyan etmeme durumlarıyla ilgili haller sayılmıştır.

Bununla birlikte bu kavramın kullanıldığı ikinci ayet olan “*Onlara güven ve korkuya dair bir haber gelince hemen onu yayarlar. Hâlbuki onu, peygambere veya aralarındaki yetki sahibi kimselere (ülü’l-emr) götürselerdi, onlardan işin iç yüzünü anlayanlar, onun ne olduğunu bilirlerdi*”⁷² ayetinin ülü’l-emr kavramını daha geniş bir açıdan ele aldığı söylenebilir. Buna göre ülü’l-emr, etraftaki duyumlardan ve gelen farklı bilgilerden mantık yürütme yoluyla birtakım sonuçlar üretme yeteneğine sahip uzman kişilerdir.⁷³ Ayrıca ayette geçen “redd” kelimesi de; hakîkî anlamda “bir şeyi uygun olduğu yere veya ehli olan kişinin

⁶² En-Nesefî, *Medârikü’l-tenzîl*, 1/260.

⁶³ Mecduddîn Muhammed b. Ya’kûb el-Fîruzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-muhît* (Beirut: Müessesetü’r-Risâle, 1987), “ülü’l-emr”, 344; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/524.

⁶⁴ İmâdüddin Ebu’l-Fidâ İsmail İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm* (Beirut: Dâru’l-Ma’rife, 1997), 4/136; Ebû Bekr Ahmet b. Ali el-Cassâs, *Ahkâmü’l-Kur’ân* (Beirut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1994), 2/264.

⁶⁵ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 5/140.

⁶⁶ Ebû Zekerîyyâ Yahya b. Ziyâd el-Ferrâ, *Maâni’l-Kur’ân* (y.y.: Dâru’s-Sürûr, ts.), 1/279.

⁶⁷ Nâsirüddin Ebî Saîd Abdullah İbn Ömer b. Muhammed el-Beydâvî, *Envâru’t-tenzîl ve esrâru’t-te’vîl* (Beirut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1988), 2/206.

⁶⁸ M. Saîd Hatiboğlu, “İslam’da İlk Siyasî Kavmiyetçilik: Hilâfetin Kureyşliliği”, *A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/01 (1979), 143.

⁶⁹ en-Nesefî, *Medârikü’l-tenzîl*, 1/367.

⁷⁰ eş-Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, 1/556; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 5/96.

⁷¹ el-Kurtubî, *el-Câmi’*, 6/428.

⁷² en-Nisâ 4/83.

⁷³ Ebû Muhammed El-Hüseyn b. Mes’ud el-Begavî, *Meâlimü’l-tenzîl* (Beirut: Dâru’l-Ma’rife, 1992), 1/456.

eline teslim etmek”, mecâzî anlamda ise “ilim bakımından insanların en uzmanı olan kişiye işleri götürüp danışmak” olarak yorumlanmıştır.⁷⁴

Dolayısıyla ilgili iki ayet hakkında yukarıdaki açıklamalardan açıkça anlaşılıyor ki; yönetici olacak kimsede “ehil olmak” ve “mümin olmak” üzere iki şart aranmaktadır.⁷⁵ Yine bu yorumlardan hareketle Kur’an’da geçen “ülü’l-emr” kavramından, alanında temayüz etmiş yani alanında uzmanlaşmış Müslümanların kastedildiği de söylenebilir.

Tüm bu veriler ışığında “ülü’l-emr” kavramını iki genel gruba ayırmak da mümkündür. Buna göre ilk aşama ülü’l-emr “âlimler”, ikinci aşama ülü’l-emr ise “yöneticiler, âmirler ve kumanda mevkiinde olanlar” olduğunu söylemek isabetli olacaktır.⁷⁶ Ayrıca bu kavramla, az önce ifade edilen her iki grubun birlikte anlaşılması gerektiğini savunan birçok yaklaşımın tamamında⁷⁷ belli bir otoritenin arandığı görülmektedir. Bu kimselerin topluluğu yönlendirme ve etkileme gücü bulunmaktadır. Bu bağlamda da toplum üstünde otoritesi olan gruplar peygamberler, yöneticiler, bilge insanlar ve kanaat önderleri şeklinde belirtilmiştir. Buna göre peygamberlerin insanlar üzerinde hem görünen (zâhirî) hem gizli (bâtınî), yöneticilerin tüm insanlar üzerinde sadece görünen, bilge insanların sadece elit tabaka üzerinde, kanaat önderlerinin de yalnızca halk üzerinde sadece gizli bir otorite kullandıkları ifade edilmiştir.⁷⁸

2. 4. Melik

Lügatte “sahip ve mâlik olmak” manasındaki milk (mülk, melk) kökünden türeyen melik kavramı (çoğulu mülûk),⁷⁹ emretme veya yasaklama yetkisi olan iktidar sahibi kişi anlamındadır.⁸⁰ Kur’an’da bu kavram; bir yandan evreni yöneten ve O’nun mutlak hükümlerini ifade eden Allah’ın vasfı olarak,⁸¹ diğer taraftan da insanları yöneten hükümdar, kral, padişah, kumandan manasında

⁷⁴ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 5/140.

⁷⁵ Hatiboğlu, “İslam’da İlk Siyasî Kavmiyetçilik: Hilâfetin Kureyşliliği”, 143.

⁷⁶ Hayrettin Karaman vd., *Kur’an Yolu (Türkçe Meâl ve Tefsir)* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), 2/87-88.

⁷⁷ Bk. İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 5/98.

⁷⁸ Talip Türcan, “Ülü’l-Emr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 42/297.

⁷⁹ el-Fîruzâbâdî, *el-Kâmûs*, “melik”, 1232.

⁸⁰ el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “melik”, 717.

⁸¹ Bk. Tâhâ 20/114; el-Mü’minûn 23/116; el-Haşr 59/23; el-Cuma 62/1; en-Nâs 114/2; el-Kamer 54/55.

kullanılmıştır.⁸² Bu ikinci anlamdaki melik kelimesinin, bazen olumlu, çoğu defa olumsuz çağrışımlar uyandıracak biçimde kullanıldığı görülmektedir. Nitekim Kur'an melik statüsünde olan bu kişilerin bazı olumsuz davranışlarını haber vermektedir. Yoksul ve zayıf kimselerin mallarına el koymaları, saltanatlarını pekiştirmek için girdikleri şehirleri fesada uğratarak onurlu insanları ezmeleri bunlardan sadece bazılarıdır.⁸³

Melik kelimesinin Kur'an'da bazı peygamberler için kullanıldığı da görülmektedir. Ancak bu her peygamber için geçerli değildir. Çünkü melik halkı adına iş yapan, onların dînî ve dünyevî hayatlarını yaşamaları konusunda gerekli tedbirleri alan kişidir. Bu bakımdan risâletle kastedilen amaç yerine getirilmiş olmaktadır.⁸⁴ Bu özellikteki peygamberlerin başında peygamber-kral (nebi-melik) niteliği taşıyan Hz. Davud gelmektedir. Yüce Allah Hz. Davud'a hikmet, ilim ve hükümlerlik (mülk) vermiştir.⁸⁵ Oğlu Süleyman'ı da kendisine mirasçı kılmıştır.⁸⁶ Bu durumda Hz. Süleyman da peygamber-kral niteliği taşıyan diğer bir peygamberdir.

Kur'an'ın melik kavramının bu açıklamalarından; kişisel yönetim becerilerini önelediği, yönetim sistemini ise ikinci planda bıraktığı sonucunu da çıkarmak mümkündür.⁸⁷ Bundan dolayı olsa gerek yaşadığı sürece Hz. Peygamber (s.a.s.)'de olduğu gibi onun döneminden sonra da, İslam toplumunun yönetsel olarak yeniden şekillenmesi bağlamında inananların melik sıfatını benimsemediklerine tanık olunmaktadır.⁸⁸

2. 5. Seyyid

Çoğulu "sâdât" olup,⁸⁹ çok şerefli, cömert, eş, başkan, yönetici, öne geçirilen, akıl, mal ve menfaat bakımından başkasına üstün gelen,⁹⁰ bir topluluğun en üstün kişisi⁹¹ gibi anlamlara gelmektedir. Hatta toplumu yöneten kimselerin

⁸² Bk. el-Bakara 2/246-247; Yûsuf12/43, 50, 54, 72, 76; el-Kehf 18/79; en-Neml 27/34.

⁸³ Bk. el-Kehf 18/79; en-Neml 27 /34.

⁸⁴ Yüksel, *İbn Âşur Tefsirinde Siyaset, Toplum ve Kadın*, 197.

⁸⁵ el-Bakara 2/251.

⁸⁶ en-Neml 27/16.

⁸⁷ Akyüz, *Kur'an'da Siyasi Kavramlar*, 145.

⁸⁸ Ahmet Güner, "Melik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/52.

⁸⁹ el-Fîruzâbâdî, *el-Kâmûs*, "seyyid", 370.

⁹⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "seyyid", 3/228.

⁹¹ el-Fîruzâbâdî, *el-Kâmûs*, "seyyid", 370.

iyi ahlaklı kişiler olmaları gerektiğinden erdemli insanlara da “seyyid” adı verilmiştir.⁹²

Seyyid kavramı Kur’an’da, “yönetici ve önde olan” asıl anlamı ortak olmak üzere üç ayette üç farklı bağlamda kullanılmıştır. Birincisinde her türlü iyilikte (hayırda) önde olan ve toplumda seçkin bir yere sahip anlamındaki “efendi”⁹³ şeklinde Hz. Yahya’nın bir sıfatı olarak,⁹⁴ ikincisinde, Hz. Yusuf’un Mısır’da yetiştirildiği evin hanımının kocasını nitelerken eşini yöneten, aile reisi, eş anlamında⁹⁵ ve üçüncüsünde de çoğulu “sâdât” olarak, şirk ve sapıklıkta toplumun önünde bulunan reisler, insanların örnek ve model olarak kabul edip uydukları lider ve önderler⁹⁶ anlamında gelmiştir.⁹⁷ Burada seyid kelimesinin, toplum üzerinde etkili olan, onlara yön verme işlevi bulunan ve onları peşlerinden sürükleyen kimseler için de kullanıldığı görülmektedir.

Ayrıca bu kavram, Hz. Peygamber (s.a.s.)’den sonra, O’nun soyundan gelenler hakkında kullanılan bir terim haline de gelmiştir.⁹⁸ Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.)’in kızı Hz. Fâtıma’nın, iki oğlu Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’den gelerek devam eden soyu için seyid ve şerif tabirlerinin kullanıldığı görülmektedir. Böylece bu nitelikte olanların toplumda incitilmemesi ve onlara duyulan derin saygının devam etmesi İslâm toplumlarının tamamında ana ilke haline gelmiştir.⁹⁹

2. 6. Mele’

Mele’ kelimesi “bir görüş ve bir inanç etrafında bir araya gelen topluluk, seçkinler, fikir danışılan ve görüşleri alınan kimseler¹⁰⁰ ve topluluğun ileri gelenleri (eşrafı)”¹⁰¹ gibi anlamlara gelmektedir. Kur’an’da mele’ kavramının, kendilerini peygamberlerin karşısında konumlandıran elit tabakayı ifade etmesi,

⁹² el-İsfahâni, *el-Müfredât*, “seyyid”, 260.

⁹³ Ebü’l-Ferec Cemâlüddin İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr fî ilmi’t-tefsîr* (Beyrut: el-Mektebetü’l-İslâmî, 1987), 1/383.

⁹⁴ Âl-i İmrân 3/39.

⁹⁵ Yûsuf 12/25.

⁹⁶ et-Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 19/188.

⁹⁷ El-Ahzâb 33/67.

⁹⁸ T.W. Haig, “Seyyid”, *İslam Ansiklopedisi*, çev. A. Adıvar vd. (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1979), 10/543.

⁹⁹ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “Seyyid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2009,) 37/ 40.

¹⁰⁰ el-İsfahâni, *el-Müfredât*, “mele’”, 719.

¹⁰¹ A. H. ez-Ziyâd vd., *el-Mu’cemu’l-vasît* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), “mele’”, 882.

bunların içinde bulunduğu topluluğu yönlendirme yeteneklerinin olması ve ihtişamlı görünüşleriyle beğeni toplamaları sebebiyle bu şekilde adlandırıldığı belirtilmiştir.¹⁰² Buna ilaveten Kur'an'da kendileriyle istişare edilen kimseleri ifade eden mele' kavramı; çoğu Hz. Mûsâ, Firavun ve Firavun'un her türlü görüşünü onaylayıp tasdik eden seçkin ve önde gelenler grubundan¹⁰³ bahseden ayetlerde olmak üzere özellikle peygamber kıssalarında otuz yerde geçmektedir.¹⁰⁴ Hatta Taberî (ö. 310/922) bu grubun erkeklerden (adamlardan) oluştuğunu rivayet etmektedir.¹⁰⁵

Mele' kavramının manası dikkate alındığında sosyolojik bir anlam taşıdığı görülür. Her toplumda göz dolduran, öne çıkmış, büyük görülen kişiler vardır ki, bunlara o toplumun ileri gelenleri denmektedir.¹⁰⁶ Bu bağlamda Kur'an'da mele' sözcüğü, içinde buldukları her türlü dünyevî olanaklara aldanarak Allah'a ve peygamberlerine savaş açan ve inananlara türlü baskılar uygulayan inkârcı elebaşları için kullanılmıştır. Bu özellikte olanlar, her türlü menfaat uğruna peygamberlerin getirdikleri yeni inanç esasları ve değerlerle toplumda gerçekleştirmek istedikleri değişimi engellemeye çalışmışlardır.¹⁰⁷ Bazı ayetlerde ise bu kavrama olumsuz bir mana yüklenmeksizin "kendilerine danışılan kimseler" anlamında kullanıldığı da görülmektedir.¹⁰⁸

Mele' kelimesinin kullanıldığı ayetler bir bütün olarak değerlendirildiğinde; toplumdaki kurulu düzeni ellerinde bulunduran varlıklı ve imtiyazlı kişilerden oluşan bu grupların, peygamberlerin toplumlarını uyarma ve dine davet sürecinde, iktidar güçlerini kaybetme ve bazı imtiyazlardan mahrum kalma korkusuyla hareket ederek sahip oldukları otoritenin hak din ve peygamber tarafından yıkılmasına ve çıkarlarının bozulmasına karşı çıktıkları görülmektedir.¹⁰⁹

Dolayısıyla konuyla ilgili ayetlerin vermek istediği asıl mesajın; bu tür tahkir edici ve baskıcı eylemlerin önceki toplumlarla sınırlı kalmayıp her

¹⁰² Ebu Bekr Muhammed b. Zekeriyya er-Râzi, *Mefâtihu'l-gayb (et-Tefsîru'l-kebir)* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabî, 1995), 6/170.

¹⁰³ İbn Kesîr, *Tefsîr*, 2/246.

¹⁰⁴ Abdülbakî, *Müfehres*, "mele'", 672.

¹⁰⁵ et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 9/2.

¹⁰⁶ Ramazan Altıntaş, *Kur'an'da Hidâyet ve Dalâlet* (İstanbul: Pınar Yayınları, 1995), 184.

¹⁰⁷ Bk. el-A'râf 7/75, 88, 103; el-Mü'minûn 23/24, 25, 33-38; Yûnus 10/83, 88; Hüd 11/27, 38; el-Kasas 28/32; Sâd 38/6.

¹⁰⁸ Bk. Yûsuf 12/43; en-Neml 27/29, 32, 38.

¹⁰⁹ Vehbî ez-Zühaylî, *et-Tefsîru'l-münîr* (Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Muâsir, 1991), 9/6.

dönemde karşı karşıya kalınabilecek bir insanlık meselesi olduğunu hatırlatmak ve her türlü despotik anlayış ve tavra karşı peygamberlerin tamamının takip ettiği yöntemi benimseyerek inananlarda bir mücadele ruhu geliştirmek olduğu söylenebilir.¹¹⁰

2. 7. Müstekbir

Kendini büyük gören, inat ve kibirle hakkı kabul etmekten kaçınan¹¹¹ ve makamını yüce gören kişi¹¹² anlamındadır. Kur’an’da bazen Allah’ın ayetlerinden kaçan ve yüz çeviren anlamıyla ifade edilmekle birlikte,¹¹³ toplumu arkasından sürükleyen olumsuz liderler grubu manasında¹¹⁴ kullanılması daha yaygındır.

Cahiliye düşüncesine/kültürüne sahip toplumların elit tabakasını oluşturan müstekbir zümre, toplumun geneli üzerinde büyük bir etki gücüne sahip olan sosyal bir gruptur. Bu sebeple Kur’an, müstekbir kavramını kâfir cemiyetin bir özelliği olarak anar.¹¹⁵ Çünkü müstekbirlerin inanç alanındaki durumları şunlardır: Allah’ı yalanlamak,¹¹⁶ peygamberleri zor durumda bırakmak¹¹⁷ ve insanları hidayetten saptırmada öncü rolünü oynamak.¹¹⁸

Dolayısıyla müstekbirler; sadece kendileri Allah’a karşı nankör davranmakla kalmamış, özellikleri gereği güçsüzlerin de Allah’ın davetine uymalarına engel olmaya çalışmışlardır. Aynı zamanda bu çeşit insanlar, tevhid inancına çağrıda bulunmak için gönderilen peygamberlere karşı tavır alarak onlarla her zaman mücadele eden kibirli kâfirler topluluğu olmuştur. Kur’an bunu şöyle ifade eder: *“Bunun gibi, her kasabanın ileri gelenlerini orada hile yapan suçlular kaldık. Oysa yalnız kendilerine hile yaparlar da farkına varmazlar.”*¹¹⁹

Kur’an bu liderler grubuna uyan topluluklar hakkında iki değişik kavram kullanmıştır. Birincisi zuafâ (mustaz’af) kelimesi olup, liderlerin ve ileri

¹¹⁰ İbrahim Çelik, “Mele”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/37.

¹¹¹ İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, “müstekbir”, 5/126.

¹¹² el-Fîruzâbâdî, *Kâmûs*, “müstekbir”, 601.

¹¹³ es-Sâffât 37/35.

¹¹⁴ İbrâhîm 14/21; Sebe’ 34/31-33; el-Mü’min 40/47-48.

¹¹⁵ Altıntaş, *Kur’ân’da Hidâyet ve Dalâlet*, 179.

¹¹⁶ el-A’râf 6/76.

¹¹⁷ Lokmân 31/7.

¹¹⁸ Sebe’ 34/33.

¹¹⁹ el-En’âm 6/123.

gelenlerin yönlendirmesine tâbi olan halk,¹²⁰ maddî, mânevî, iktisâdî vs. yönlerden, üzerlerine baskı kurulmasından dolayı “zayıf ve güçsüz bırakılmış olanlar” anlamındadır. Bu gruptaki zayıflık ve güçsüzlük maddî anlamda olduğu gibi, onların bu hale gelmesinde önemli bir etken de manevî anlamda görüş ve basîret zayıflığıdır.¹²¹ Bu özellikteki insanlar liderlerine, peygamberleri yalanlama ve onların nasihatlerinden yüz çevirme konusunda uymuşlardır.¹²²

Bu özellikteki kişilere örnek verilebilecek olan “*Firavun, o yerde ululandı (zorbalığa kalktı), halkını çeşitli gruplara böldü. Onlardan bir zümreyi (İsrailoğullarını) zayıflattıyor (güçsüz bırakıyor); oğullarını kesip kadınları sağ bırakıyordu. Çünkü o bozgunculardan idi.*”¹²³ ayetinde, Firavun’un İsrailoğullarına her türlü baskıyı yapıp onları sindirmesi de bu kavramla (istiz’âf) açıklanmıştır. Kur’an, lider–halk ilişkilerinin olumsuz boyutunu içeren ayetlerde, çoğu defa uyan grubu bu kavramla tasvir etmiştir.¹²⁴

“Tebea” da müstekbir gruba uyan toplum için kullanılan ikinci kavram olup, herhangi birinin izinden gidenler,¹²⁵ birinin arkasından yürüyüp onunla hemhâl olan ve onunla vakit geçirenler,¹²⁶ birine hakkıyla ve isteyerek uyanlar¹²⁷ anlamlarına gelmektedir. Kur’an, körü körüne bir grup insana bağlanan, onları her türlü konuda takip eden ve destekleyen bilinçsiz bir halk yığını tasvir ederken bu kavramı kullanmıştır.

2. 8. Mütrafûn

“Kendilerine nimetlerin verildiği ve bu verilenlerin onları şımartıp azgınlıktırdığı kimseler” anlamındadır. Bu kimseler, şehevî duygu ve heyecanları ve boş şeyleri severler. Hakk’ı arama ve isteme konusundaki zorluklara tahammül etmeye kızıp öfkelenirler.¹²⁸ Bu kimseler aynı zamanda, mal ve evlat çokluğu

¹²⁰ İzzet Derveze, *et-Tefsîru’l-hadîs*, çev. Vahdettin İnce (İstanbul: Ekin Yayınları, 1998), 4/96.

¹²¹ el-Beydâvî, *Envâru’t-tenzîl*, 1/516; Ebussuûd Muhammed b.Muhammed el-İmâdî, *İrşâdü’l-akli’s-selîm ilâ mezâye’l- Kur’âni’l-Kerîm* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1994), 5/41.

¹²² el-Beydâvî, *Envâru’t-tenzîl*, 1/516.

¹²³ el-Kasas 28/4.

¹²⁴ Bk. Sebe’ 34/31-33; İbrâhîm 14/21; el-Mü’min 40/47.

¹²⁵ el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “tebea”, 95.

¹²⁶ el-Fîruzâbâdî, *Kâmûs*, “tebea”, 911.

¹²⁷ ez-Ziyâd vd., *Mu’cem*, “tebea”, 81.

¹²⁸ er-Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 9/627.

sebebiyle bir topluluğun kötülükte başı çeken başkanları, yöneticileri ve büyükleridir.¹²⁹

Bu kavram Kur’an’da yedi ayette geçmekte olup,¹³⁰ bireysellikten daha çok toplumsallığı ifade etmede kullanılan ve ortaklaşa bir eylemi gerçekleştiren “sınıf, grup” anlamında ele alınır.

Mütrafûn tabakası, özellikle maddî refah içerisinde olan ve bu yüzden de yoldan çıkan kimselerden oluşur. Bunlar, içinde yaşadığı toplumda sayıca az olmalarına rağmen ekonominin ipleri kendilerinde olmasından dolayı büyük sermaye sahipleri olarak belirmişlerdir. Bu sermaye sahipleri, sosyal yaşamda hiçbir ahlâkî prensip tanımadan ekonomik olarak zayıf kalmış kimseleri alabildiğine sömürmüşlerdir. Ayrıca bu grupların, değer ve erdem sahibi kimselerin toplumu değiştirmek adına yaptıkları her türlü faziletli girişimleri de engellemeye çalıştıkları görülmektedir.¹³¹

Kur’an bu grubun özelliklerini taşıyan birisi olarak Kârûn’u örnek vermektedir.¹³² Karun’un Mısır’da Firavun ve Hâmân’la iş birliği sayesinde statü ve bilhassa ekonomik güç bakımından son derece iyi durumda olduğu, parlak, etkileyici renklerde elbiseler giyerek adamlarıyla sık sık halk arasına çıkıp onları etkilediği, ekonomik gücüyle üstünlük sağlamaya yönelmek istediği bilinmektedir.¹³³ Bu ekonomik güç kendisini şımartmış, hak yoldan ayırmış ve sonuçta Allah’ın azabına maruz bırakmıştır.

3. Kur’an’da Liderin Özellikleri

3. 1. Samimi ve Halkına Karşı Sevgi Besleyici Olmalı

Halkına karşı samimi olmayan ve sevgisini onlara kanıtlayamayan lider veya önderler grubu, topluluğu ile mânevî köprüler kuramaz. Her şeye rağmen önderdirler, fakat bu statüleri fazla uzun süremez. Onun için liderin öncelikle düşünce, tutum ve en önemlisi davranışlarında insanların gönüllerine hitap edip onların gönlünü kazanmayı başarması, arzu edilen sonucu kısa zamanda getirecektir. Nitekim Kur’an’da ideal lider tipi olarak sunulan peygamberler, topluluklarıyla bu mânevî köprüyü kurabilmişlerdir. “Allah’ın rahmeti sayesinde

¹²⁹ en-Nesefî, *Medârikü ’t-tenzîl*, 2/371.

¹³⁰ Abdülbâki, *Müfheşes*, “mütrafûn”, 15.

¹³¹ Altıntaş, *Kur’an’da Hidâyet ve Dalâlet*, 189.

¹³² el-Kasas 29/76-82.

¹³³ Ali Sayı, *Hz. Musa* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1992), 297.

sen onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba ve katı olsaydın; şüphesiz etrafından dağılıp giderlerdi.”¹³⁴ ayeti nazil olduğu döneme has olmakla beraber içerdiği hitabın genel oluşu, ayetteki ifadenin tüm zaman ve mekânı kapsadığını göstermektedir. İnananların yöneticiliğine seçilenler bu ayetin telkini bağlamında; katı kalplilikten ve kaba davranışlardan uzak, mülayim ve hassas kalpli olmalı ve değişik şartları da dikkate alabilmelidirler. Ayrıca bilhassa halkın sıkıntılı ve zor şartlarında, bilgisizliklerinden dolayı sızlananlara karşı nazik, duyarlı ve ölçülü bir şekilde davranmalıdırlar.¹³⁵

Bu ayetle ilgili yani Hz. Peygamber (s.a.s.)’in önemli bir başka yönü olan liderlik vasfındaki yumuşaklık ve sevgi konusunda S. Kutup’un (ö. 1966) bizim de katıldığımız değerlendirmesi şöyledir: “Seni onlara karşı ve onları da sana karşı yumuşak davrandıran Allah’ın rahmetidir. Seni onlara karşı merhametli ve yumuşak yarattı. Eğer kaba ve katı yürekli olsaydı; O’nun etrafında gönüller birleşmez, duygular toplanmazdı. İnsanlar; merhamet, iyimser tebessüm ve onları kuşatacak şefkate muhtaçtırlar. Onlara veren, fakat kendilerinden bir şey beklemeyen, onların üzüntülerine katlanıp kendilerini üzmeyen, yanında daima ihtimam, riâyet, sevgi, şefkat, müsamaha ve rıza buldukları bir kalbe muhtaçtırlar. Hz. Muhammed (s.a.s.) böyle bir kalbe sahipti. İşte, O’nun insanlarla hayatı böyleydi. Onların insânî zayıflıklarından sıkıntı hissetmezdi. İyiliği ve sevgisiyle onları çepeçevre sardı. Kim kendisiyle sohbet ettiyse veya karşılaştıysa, ülfet ettiği herkesin kalbi O’nun sevgisiyle doldu.”¹³⁶

3. 2. Halkına ve Görevine Bağlı Olmalı

İçinden çıktığı topluma karşı sadık duygular taşıması, liderin statüsünün devamında birinci dereceden önem arz etmektedir. Tüm toplumu kucaklayacak bir gaye istikametinde, yapacaklarını hiçbir taviz vermeden adandığı toplum için gerçekleştirmesi, liderin bağlılık özelliğinin bir yansımasıdır. Buna göre lider her hareketinde, çevresini saran topluma karşı başkalarının menfaatlerini hiçbir zaman ön plana almamalıdır.¹³⁷ Ayrıca lider, toplumdaki fertlerin kişilik haysiyetine saygı duymasını bilmelidir. Genel olarak insanlar, kişiliklerine ne

¹³⁴ Âl-i İmrân 3/159.

¹³⁵ Derveze, *et-Tefsîru'l-hadis*, 5/488.

¹³⁶ Seyyid Kutub, *fî Zilâli'l-Kur'ân* (Kahire: Dâru's-Şürûk, 1997), 1/501.

¹³⁷ Kaya, *Karizmanın Şiddeti*, 53.

kadar saygı gösterildiğini hissederlerse, karşısındakilere de o kadar saygılı ve bağlı olurlar.¹³⁸

Bununla birlikte ideal bir liderin toplumla olan ilişkilerinde; yarar götmediğini sadece başkalarını düşünen duygularla hareket ettiğini, görevine sadakatle bağlı olduğunu gösterip başkaları için çalıştığını, fedakârlık yaptığını, kendini insanların mutluluğuna adanmış olduğunu belirtmesi iletişimin inandırıcılığı üzerinde olumlu etki yapmaktadır. Özellikle başkalarından veya hedef alınan sosyal gruplardan fedakârlık istenirken, liderin kendisini de salt fedakârlık ve sadakat örneği olarak sunması etkili iletişimin bir gereği olmaktadır.

Peygamberler bu açıdan insanlar arasında en yüksek sadakat sahibidirler. Yani onlar asla yalan söylemeyen, insanların en doğru ve dürüst olanları, verdikleri sözü daima yerine getirenlerdir. Peygamberlerin sözleri gerçeğe tamamen uygundur, hakikatin ta kendisidir. Her yönden risalet görevlerine de sadakatle bağlı idiler. Aslında doğruluk, dürüstlük, sadakat bütün insanlar için aranan önemli ahlâkî erdemlerdir. Ancak bu nitelikler peygamberler için zorunludur demek yanlış olmayacaktır. Çünkü en ufak bir şekilde dahi olsa peygamberlerin sadakatten ayrılma ihtimalinin olması bile getirdikleri vahye inanma, onlara güvenme ve onları örnek alma konusunda şüpheler meydana getirecektir. Onun için peygamberler, erdemli bir hayatı göstermekle de sorumlu olduklarından, içinde hayat sürdüğü toplumda insanların faziletçe de en değerlisydiler.

Sûra üflenip insanların yeniden diriltildiği ve süratle mahşer yerine yol alırlarken, dünyada iken bu gerçeği kabul etmeyenlerin önce nelerle karşılaştıklarını bilemez bir durumda birbirlerinden olanlar hakkında bilgi edinmeye çalışacakları, çok geçmeden durumu anlayıp büyük bir nedamet içerisinde Allah’ın vaa dinin ve peygamberlerin bildirdiklerinin doğru çıktığını itiraf edeceklerinin tasvir edildiği ayetlerde¹³⁹, inkârcıların “...*Rahmân’ın vaad ettiği işte bu! Peygamberler gerçekten doğru söylemişler! (sadeka’l-mürselûn)*”¹⁴⁰ itirafında, peygamberlerin özellikle sıdk sıfatına vurgu yapılmaktadır. Çünkü o inanmayanlar dünya hayatında, peygamberlerin getirdikleri gerçekler karşısında, her defasında onların bilhassa sadakat konularını sınavarak “*Şayet doğru söylüyorsanız (in küntüm sâdıkîn), bu tehdit*

¹³⁸ Baymur, *Genel Psikoloji*, 284.

¹³⁹ Bk. Yâsîn 36/48-53.

¹⁴⁰ Yâsîn 36/52.

hani ne zaman gerçekleşecek?”¹⁴¹ şeklindeki alaysı ve tehditvârî ifadeleri, aslında peygamberlerin sadakatlerini zedelemeye ve onları bu yönden itibarsızlaşmaya yönelik psikolojik ve sözlü tacizden başka bir şey değildir.¹⁴²

3. 3. Sorumluluk Bilincinde Olmalı

Her lider çevresindekilere karşı yapıp edeceklerinden, bu eylemlerinin olumsuz sonuçlarından ve başarısızlıklarından dolayı sorumlu durumundadır. Onun için verilecek bir kararın yanlışlığı sonucunda meydana gelebilecek olumsuz olaylara katlanabilmelidir. Toplumun büyük beklentileri içerisinde ve karşılaşılabilecek her türlü olumsuz şartlarda sadece kendisinin başaracağı düşüncesi, bir lidere veya liderler grubuna çok büyük sorumluluklar getirmektedir. Belki de toplumun kaderini belirleyecek kararların verileceği anlarda, liderlerin neyin doğru neyin yanlış olabileceğini kestirebilmesi, sorumluluk duygusuyla başarıya ulaşmasında önemli bir unsur olmaktadır.¹⁴³

“Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer yapmazsan, (Allah’ın) elçiliğini tebliğ (ve ifâ) etmiş olmazsın. Allah seni insanlardan koruyacaktır. Şüphesiz ki Allah, kâfirler topluluğunu hidayete erdirmez.”¹⁴⁴ ayetinde; Hz. Peygamber (s.a.s.)’i bekleyen zorluklar karşısında, kendisine görev bilinci ve sorumluluğu bir kez daha hatırlatılarak, bunun ne kadar önemli olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca, “İçinizden size öyle bir peygamber geldi ki; sıkıntıya uğramanız O’na ağır gelir, size düşkün, mü’minlere şefkatli ve merhametlidir.”¹⁴⁵ ayetinde de; Hz. Peygamber (s.a.s.)’in, toplumunun sıkıntıya uğramasına çok fazla üzüldüğü, devamlı onların iyiliğini, güvenlik ve mutluluğunu istediği, dertlerini dinlediği ve topluluğuna oldukça düşkün olduğu ifade edilmektedir.¹⁴⁶ Bu da, onun insanlara karşı günlük hayatlarında da ne derece sorumluluk duygusu taşıdığına açık bir göstergesidir.¹⁴⁷

¹⁴¹ Bk. Yûnus 10/48; Sebe’ 34/29; Yâsîn 36/48; el-Mülk 67/25.

¹⁴² Ebu’l-Alâ Mevdûdî, *Tefhîmü’l-Kur’ân*, çev. Muhammed Han Kayânî vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, 1991), 4/589. Ayrıca Peygamberlerin dürüst ve görevlerine bağlı olduğuyla ilgili diğer ayetler için bk. Meryem 19/41, 54, 56.

¹⁴³ Kaya, *Karizmanın Şiddeti*, 53.

¹⁴⁴ el-Mâide 5/67.

¹⁴⁵ et-Tevbe 9/128.

¹⁴⁶ Ateş, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*, 4/161.

¹⁴⁷ Hz. Peygamber (s.a.s.)’in iletişim ve liderlik bakımından özellikleri hakkında daha geniş bilgi için bk. Hüseyin Certel, “Dinî İletişim ve Liderlik Açısından Hz. Peygamber’in Sıfatları”, *S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2006), 245-258.

3.4. Kararlı Olmalı

Ne zaman harekete geçileceği ne zaman durulacağı, neyin hangi zamanda yapılacağı ve hangi mesajların hangi şartların gereği olduğunu bilmek bir lider için amaca ulaşmada büyük etkidir. Gözlem ve önseziler yoluyla aklı melekelerini sergileyebilecek olan bir liderin, uygun bir zamanlamayla net kararlar vermesi amaçladığı noktaya ulaşmasında başarı göstereceği anlamına gelir ki; bu da kendisini toplumun gözünde örnek insan tipi noktasına götürür. Kararlılık ortaya koyan liderlerin yapmak istediği işlerde azim sahibi olması, kendisine olan güveninin bir sonucudur. Ayrıca verdiği karardan dönmemesi, önceden bunun bir muhasebesini yapmış olduğunu da gösterir. Diğer taraftan liderin, topluma vereceği mesajın zamanlama açısından en uygun olan zamanı seçmesi, verdiği kararların halk nazarında ne kadar isabetli olduğu düşüncesini meydana getirir.¹⁴⁸

İdeal bir lider tipi olan peygamberlerin en önemli liderlik vasıflarından biri de kararlılıktır. “(Ey Peygamber!) Peygamberlerden azim (yüksek irade, dayanma gücü ve kararlılık) sahiplerinin sabrettiği gibi sabret...”¹⁴⁹ ayetinde bu önemli özellik vurgulanmaktadır. Azim; bir işi yapmaya, bir yere gitmeye, bir konuyu çözmeye kesin karar verip irade ve imkânı bütünüyle kullanmak suretiyle sonuç alıncaya kadar sebat etmektir. Bu tanım peygamberler hakkında daha çok bu anlamda kullanılmıştır. Allah’ın gönderdiği her peygamber azim, akıl ve isabetli görüş sahibi olmasına rağmen, kendilerine kitap verilip tebliğ ve irşatla görevli kılınan resullerde bu özellik daha çok belirgin ve gelişkindir.¹⁵⁰

3. 5. İnandırıcı Olmalı

Toplumunu sadakatiyle etki altına alabilecek bir yapıda olması gereken lider, ancak bu önemli niteliği sayesinde kararlarını uygulama sahasına geçirebilir. İnandırıcılık yeteneğinden yoksun birinin toplumsal kitleyi yönlendirebilmesi mümkün değildir. Toplum beklentilerinin ve bilhassa içerisinde bulunan olumsuz şartlardan kurtulma çabalarının, ancak kendisini inandıran kimsede çözülebileceği inancı toplulukta oluşması gerekir. Zaten fertler, bu özellikte birine yönelebilir ve ancak onun başarılı olacağı kanaatini taşırlar.

¹⁴⁸ Kaya, *Karizmanın Şiddeti*, 55.

¹⁴⁹ el-Ahkâf 46/35.

¹⁵⁰ Celâl Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’ân Tefsiri* (İzmir: Anadolu Yayınları, 1986), 11/5649.

Kanaatimize göre inandırıcılık vasfıyla birlikte düşünülmesi gereken bir özellik de güvenirliliktir. Çünkü hedef kitleye güven veremeyen bir lider, aynı zamanda inandırıcı da olamayacaktır. Onun için bu iki kavramın üzerinde uygulama alanı bulduğu bir şahıs, büyük ölçüde liderlik rolünü devam ettirebilir.¹⁵¹ Bu konuya, olumlu lider statüsünün en ideal önder tipi olan peygamberlerin -aynı zamanda kelâmî bir konu olan- emanet vasfı örnek olarak verilebilir. Emanet, güvenilir olmak demektir. Peygamberler, kendilerine her bakımdan güvenilen kimselerdir.¹⁵² Nitekim bir lider olarak topluluklarına ilâhî mesajı iletirken, onları hedefledikleri amaca ulaştırmada öncelikle onların bu konudaki konuşma üslûbu dikkatleri çekmektedir. İnanırıcılık ve güvenirlilik konusunda kişilikleriyle ilgili herhangi bir şüphenin oluşmaması için her defasında, öncelikle kendilerinin güvenilir bir peygamber/rasûlün emîn olduklarını¹⁵³ söyleyerek topluluklarına daima güven telkin etmişlerdir.¹⁵⁴

Ayrıca Kur'an-ı Kerim'e göre; Allah'tan insanlara mesaj getiren elçilerin emanet/güvenirlilik ilkesinin onların sıdk/doğru ve dürüst olmaları sıfatıyla yakından ilgili olduğu ve bu iki önemli erdem inandırıcılık vasıflarıyla beraber değerlendirilmesinin isabetli olacağı görülmektedir. Çünkü emîn/güvenirlilik ile sâdık/doğru olmak arasında fazla fark olmayıp bunlar arasında doğrudan bir ilişki olduğu söylenebilir. Buna göre sıdk doğru olmayı, emanet ise doğru olduğu için başkasına güven vermeyi anlatmaktadır. Sıdk tasdik pratiği veya gereği olup emanet ise iman gereğidir. Sıdk bir yönüyle içeriye doğru samimiyetin itirafı, emanet ise daha çok dışarıya doğru samimiyetin ortaya konulmasıdır. Sadakat ise hem doğru olmak hem de doğruluğun bir sonucu olarak dînî değerlere ve değer verilen insanlara bağlı olmaktır.¹⁵⁵ Bu bağlamda peygamberler, getirdikleri mesaja (vahye) karşılık olarak maddî veya manevî hiçbir mükâfat istememişler¹⁵⁶ ve hedef kitlede böyle bir şüphe meydana getirecek en ufak bir izlenim dahi bırakmamışlardır.¹⁵⁷ Kimsenin malında ve mülkünde gözlerinin olmadığını, dâvet ilkelerinde samimi olduklarını söyleyerek;

¹⁵¹ Kaya, *Karizmanın Şiddeti*, 53-54.

¹⁵² Şerafettin Gölcük-Süleyman Toprak, *Kelâm* (Konya: S. Ü. İlahiyât Fakültesi Yayınları, 1988), 284.

¹⁵³ eş-Şuarâ 26/107, 125, 143, 162, 178.

¹⁵⁴ Bk. el-A'râf 7/61, 67.

¹⁵⁵ Hüseyin Kerim Ece, "İman Bağlamında Mü'minlerin Güvenirliliği Sorunu", *Kur'ânî Hayat Dergisi* 21 (2011), 27.

¹⁵⁶ Örneğin bk. Yûsuf 12/104; el-Mü'minûn 23/72; el-Furkân 25/57; eş-Şuarâ 26/109, 127, 145, 164, 180; Yâsîn 36/21.

¹⁵⁷ el-Kurtubî, *el-Câmi'*, 12/64.

topluluklarından, doğruluğuna inandıkları ve tüm insanlığın kurtuluş ve mutluluğunu sağlayacak mesajları sunduklarına inanmalarını istemişlerdir. Ayrıca insanları Allah’a davette hiçbir kişisel çıkarlarının olmadığını önemle belirtmişlerdir.¹⁵⁸ Bütün bunlar, peygamberlerin topluluklarıyla olan münasebetlerini hiçbir kişisel çıkarı dayandırmadıklarını ve her yönden güvenilir olduklarını belirtmesi açısından dikkate şayandır. Dolayısıyla sadakatle beraber güvenilirliğin de ideal liderin en önemli özelliklerinden biri olduğu anlaşılmaktadır.

3. 6. Kendisinde Liderlik Arzusu Bulunmalı

Liderde bulunması gereken kişisel özelliklerden biri de “liderlik arzusu” dur. Liderlik öncelikle bir arzu ve istek meselesidir Kendisinde liderlik isteği bulunmayan kimse, çevresindekilerin zorlamasıyla lider olmayı başaramayacaktır. Diğer taraftan liderlik arzusu taşıyan kişi, topluluk tarafından farkına varılma hissi (duygusu) de taşımalıdır. Onun için lider adayı, içinde yaşadığı toplumu çok iyi analiz etmelidir. Devamında da, bu arzusunu ön plana çıkarabilmek için fırsat kollamalı ve önüne çıkabilecek olanakları iyi değerlendirmelidir. Ayrıca insanlarda meydana gelen ümitsizlik, travma, yılgınlık ve hayal kırıklığı gibi bunalımlı anlarda ortaya koyacağı mutedil ve emin çıkışlarla toplumun önünde yer alabilmelidir. Onun için topluluğunu tanımayan, örf, âdet ve geleneklerini bilmeyen, toplumun hassasiyet gösterdiği noktayı iyi tespit edemeyen, diğer bir ifadeyle toplumun nabzını tutamayan kişiler lider olamazlar.

Kur’an’da, kendinde liderlik arzusunu taşıyıp da bunu açık ve net bir ifadeyle dile getiren biri olarak Hz. Yusuf örnek verilebilir. Onun zindandan çıkışı bağlamında gelen “*Kral dedi ki: ‘Onu bana getirin, onu kendime özel danışman edineyim.’ Onunla konuşunca, ‘Bugün sen katımızda yüksek yeri olan güvenilir birisin.’ dedi. Yusuf da ‘Beni ülkenin hazinelerine tayin et! Çünkü ben çok iyi korurum ve bu işi iyi bilirim.’ dedi.*”¹⁵⁹ ayetlerinde bu durum net bir şekilde görülmektedir. Ayrıca Hz. Yusuf’un kendi özelliklerini ifade ederek kraldan görev talep etmesi; herhangi bir sahada kendisini yetiştirmiş olan bir kişinin, bunu

¹⁵⁸ Mevdûdî, *Tefhimü'l-Kur'ân*, 6/37.

¹⁵⁹ Yûsuf 12/54-55.

hem söz veya eylemle açığa vurmasında, hem de kamuoyunun menfaati için yetkililerden görev istemesinde bir beis olmadığını göstermektedir.¹⁶⁰

Liderlik arzusu beraberinde ayrıca sabrı da gerektirir. Bu arzu ve istekte olan kişinin çıktığı yolda inişlerin, çıkışların, vefasızlıkların, ihanetlerin olabileceğini bilmeli, bu yolda ödenmesi gereken bedellerin bulunabileceğine hazır olmalıdır.¹⁶¹ Kur'an'ın da belirttiği gibi her yönden güzel bir örnek olan¹⁶² Hz. Peygamber'in (s.a.s.) liderlik özelliklerinden biri de Allah'ın kendisine vermiş olduğu risâlet görevine¹⁶³ son derece bağlı, arzu ve istekli ve bu görevde oldukça sabır sahibi oluşudur. Bu meyanda o, insanların hidayete ermesi konusunda son derece hırslı/arzu ve istekli olmuştur.¹⁶⁴ Çünkü bu, O'nun görevinin gereği idi. Hâlbuki Allah, insanları iman etmeye zorlamamış ve onları bu hususta serbest bırakmıştır.¹⁶⁵ Hz. Peygamber (s.a.s.) ise onların inanmamaları karşısında oldukça sıkıntı çekiyordu. Onların inanmalarını ve hidayete ermelerini arzu ediyordu.¹⁶⁶ Ancak onlar hemen inanmıyor, inanmaları için belli bir sürenin geçmesi gerekiyordu. İşte bu süre içerisinde Rasûlüllâh (s.a.s.) elem ve ıstırap duyuyordu. Kur'an Hz. Peygamber (s.a.s.)'i bu noktada sık sık uyarmış ve sabretmesini istemiştir.¹⁶⁷ Çünkü sabır, her insanda olduğu gibi, toplulukları her yönden doğruya götürücü olan peygamberlerde de önemlidir. Onsuz istenilen bir hedefe ulaşmak mümkün değildir. Zira genellikle belli sıkıntılar ve zorluklardan sonra ancak amaca ulaşılır. Bu, hayatın bütününde böyledir.¹⁶⁸

4. Kur'an'da Liderlik Modelleri

Her sosyal toplulukta konum ve normların meydana getirdiği bir hiyerarşi bulunmaktadır. Bir sistemde statülerin ve rollerin derecelendirilmesine ve ast-üst

¹⁶⁰ Ebî Muhammed Abdülhakk b. Atiyye el-Endelusi, *el-Muharraru'l-vecîz fî tefsîri'l-Azîz (Tefsîru İbn Atiyye)* (Şam: Dâru'l-Hayr, 2007), 5/107.

¹⁶¹ Ergezer, *Lider ve Özellikleri*, 10.

¹⁶² el-Ahzâb 33/21.

¹⁶³ el-Mâide 5/67; Yâsin 36/3; Sebe' 34/28.

¹⁶⁴ Muhammed Ali Sâbûni, *Safvetü't-tefâsir* (Beyrut: Dâru'l-Kalem, ts.), 1/569.

¹⁶⁵ el-Kehf 18/29; el-İnsân 76/3.

¹⁶⁶ Örneğin bk. el-Kehf 18/6; eş-Şuarâ 26/3; el-Kasas 28/56.

¹⁶⁷ Örneğin bk. en-Nahl 16/127; el-Ahkâf 46/35; el-Meâric 70/6; el-Müzzemmil 73/10.

¹⁶⁸ Muhittin Akgül, *Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber* (İstanbul: Işık Yayınları, 1999), 140. Ayrıca liderde bulunması gereken özellikler elbette bu saydıklarımızla sınırlı değildir. Bunlara farklı niteliklerin de eklenmesi mümkündür. Nitekim İbn Âşûr (ö. 1973), bir yöneticide bulunması gereken özellikleri şöyle sıralamıştır: Akl-ı selim sahibi olmalı, kabiliyetli olmalı, ilim sahibi olmalı, adaletli olmalı, cesaretli olmalı, basiret yani feraset sahibi olmalı, dürüst/doğru olmalı, sabır ve sebat sahibi olmalı, affedici olmalı, işini istişâre ile yapmalı. Bk. Yüksel, *İbn Âşûr Tefsirinde Siyaset, Toplum ve Kadın*, 236-238.

ilişkilerine göre düzenlenmesine hiyerarşi denmektedir. Dolayısıyla bu durum, astların üstlerin buruklarına itaat etmelerine, üstlerin de astlarına emir verme ve onları kontrol edip denetim altında tutmalarına olanak sağlamaktadır.¹⁶⁹ İşte bu makam ya da aşama sırasının tepesinde (veya merkez konumunda) bir kimse bulunur. Bu kişi liderdir. Lider içinde bulunduğu topluluğun davranışlarını büyük ölçüde etkiler. Bu yüzden liderlerin tamamının belirli oranda; tasarlama, idare etme, sosyal ilişkileri kontrol etme, aldığı yetkiyle toplum adına davranma gibi roller üstlendiği söylenebilir.

Kur’an’da farklı grup ve toplumlarda varlığını sürdürmüş olan değişik lider tipleri ve bunların farklı liderlik yönleri mevcuttur. Bu değişik lider tiplerini şu şekilde açıklamak mümkündür:

4. 1. Kişisel Liderlik Modeli

Bu modele psikolojik liderlik de denmektedir. Buna göre, bir kimseyi sahip olduğu özellikler lider yapmaktadır. İçinde bulunduğu ortamın şartları çok da önemli değildir. Bir başka deyişle, kişiliğinde liderlik niteliklerini barındıran kimse hangi toplumda olursa olsun liderdir. Bu modelin olumsuz tarafı, toplumun ve fertlerin hesaba katılmamasıdır. Bu ise tek yönlü bir yaklaşımdır.¹⁷⁰ Böyle bir kimsenin toplumdaki liderliği iyi veya kötü yönde oluşabilir. Bu da tamamen lider olarak ortaya çıkmış olan kişinin karakteriyle bağlantılıdır. Toplumu kötü yönler sürüklemesi, onlara baskı yapması, kişisel hak ve özgürlüklere saygı duymaması gibi yönlerle liderliği oluşabileceği gibi; toplumu iyi yönde organize etmesi, onları sevip sayması, her türlü işlerinde onlara yardımcı olması ve yol göstermesi gibi yönlerle de liderliği oluşabilir.

Bu modele uygun olarak, kişisel liderlik özelliklerini kötü yönde kullanıp otoritesini bu doğrultuda oluşturan biri olan Firavun örnek verilebilir. Kur’an, Firavun’un otoritesini oluşturmak ve sağlamlaştırmak için öncelikle rablik ve ulûhiyet niteliklerini taşıdığını ilan ettiğini haber vermektedir.¹⁷¹

Firavun’un liderliğini ve otoritesini sağlamlaştırmak için başvurduğu bir başka yöntem de, kendisinin ilah olduğu inancını baskı unsuru olarak kullanabilmek için toplumda etkili bir grup denebilecek sihirbazlar zümresini

¹⁶⁹ S. Kızılçelik - Y. Erjem, *Açıklamalı Sosyoloji Terimler Sözlüğü* (Konya: Günay Ofset, 1992), 197.

¹⁷⁰ Çiğdem Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, Evrim Basımevi, İstanbul 1988, s. 229.

¹⁷¹ Bk. eş-Şuarâ 26/29; el-Kasas 28/38; en-Nâziât 79/24.

kendisine itaat ettirmek istemesidir. Aynı zamanda sihirbazların, o dönemdeki dinî anlayışta da toplum üzerinde etkin bir rol oynadığı söylenebilir. Çünkü Firavun, Hz. Musa'ya karşı öncelikle sihirbazlar grubunu çağırarak mücadelesine başlamıştır. Firavun'un sihirbazlar zümresini kendisine itaat ettirmek istemesinde başarılı olduğu, sihirbazlar grubunun Hz. Musa dönemindeki durumlarından anlaşılmaktadır.¹⁷² Kur'an'da, bu zümrenin Firavun'dan gelecek nimetlere istekli oldukları ve onun katında değer kazanmak istedikleri açıkça belirtilir.¹⁷³ Bunların Firavun'a bağlılıkları, sihir iplerini "*Firavun izzeti için*"¹⁷⁴ diyerek atmalarından anlaşılmaktadır.

Firavun ayrıca, ekonomik gücünü de baskı aracı kullanarak otoritesini devam ettirmek istemiştir. Kur'an, Hz. Musa dönemi Mısır'ında Firavun'un tüm Mısır mülküne sahip olduğuna işaret eder.¹⁷⁵ Buna göre tüm toprakların mülkiyet hakkının Firavun'a ait olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Begavî (ö. 516/1122) ilgili ayetteki "nehirleri", "Benim emrim ile akan Nil'in kolları" şeklinde değerlendirerek Mısır'daki bütün sulama teşkilatının Firavun'un emri altında olduğunu ve dilediğine verip dilediğine su vermeyebildiğini ifade etmektedir.¹⁷⁶

Firavun'un yönetimdeki otoritesinin dayandığı önemli unsurlardan biri de güven duygusudur. Bir insanın kendini güvende hissetmesi onun en temel ihtiyaçlarındandır. Bu nedenle güvenlik ihtiyacının karşılanması, aynı zamanda insanda dinginlik ve iç huzurun da oluştuğunu göstermektedir. Onun için hayat sürdüğü topluma güvenen, içinde bulunduğu ortamda korku ve endişe hissetmeyen, her türlü tehlikeden emin olduğuna kanaat getiren bir insan kolay kolay huzur ve sükûnetini kaybetmez. Bilindiği üzere güvenlik tehlikesinin meydana geldiği zamanlarda ise; kaygı, korku, endişe, şüphe gibi insanı hızla yıpratıcı manevi durumlar oluşmaktadır.¹⁷⁷ Bunun farkında olan Firavun, çeşitli yollarla halkta korku ve endişe meydana getirerek onları birbirlerine güvenemez hale getirmiş, onları sindirerek etkisizleştirmiş ve böylece toplum üzerindeki denetim gücünü sağlamlaştırmıştır.¹⁷⁸ Böylece kendilerini adeta toplumsal bir güvensizlik travmasında bulan insanların kontrol ve denetim altına alınması ve üzerlerinde bir otorite oluşturulması kolaylaşmıştır. Firavun ve yandaşlarının halk

¹⁷² Sayı, Hz. Musa, 13.

¹⁷³ eş-Şuarâ 26/41-42.

¹⁷⁴ eş-Şuarâ 26/44.

¹⁷⁵ Bk. ez-Zuhruf 43/51.

¹⁷⁶ Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, 4/142.

¹⁷⁷ Abdurrahman Kasapoğlu, *Âdem'den Hâtem'e Kişilik* (İstanbul: İzci Yayınları, 1997), 54.

¹⁷⁸ Bk. el-Kasas 28/4.

üzerinde gerçekleştirdiği bu düzenbazlıklarının temelinde, aslında kendi emniyetlerinin tehlikede olduğu duygusu yatıyordu. Firavun’un halkına her türlü dînî, siyâsî, ekonomik ve psikolojik baskı yapmasına ve otoritesini kuvvet unsuruna dayandırmasına neden olan işte bu korku olmuştur. Dolayısıyla Firavun; toplum ve insan psikolojisini, insanlardaki yanlış veya doğru dînî ihtiyacı, ekonomik gücünü ve devlet idaresindeki yardımcılarını iyi kullanmış ve bunlara kişisel beceri ve yeteneklerini de eklemesini bilmiştir.

Firavun, aynı zamanda otoritesini örf ve geleneklere dayandıran lider tiplerinden biri olarak da görünmektedir. Buna göre o, siyasi ve dînî otoritesini sağlamlaştırmak için halk nazarında etkili ve değerli olan şirk inancını desteklemiş ve bunu kendisinin ilah olduğunu iddia ederek pekiştirmek istemiştir. Halbuki kendisinin ilah olduğunu iddia ederken diğer taraftan da atalarından kalan dînî geleneğin etkisiyle ilahlara taptığı görülür.¹⁷⁹ Firavun’un taptığı şeylerin inek, put, güneş veya boynuna astığı sert bir madde olabileceği¹⁸⁰ ve bunlara gizlice taptığı rivayet edilmektedir.¹⁸¹ Hz. Musa ile mücadelesinde halkını, örf ve âdetlerinin oluşturduğu dinlerinin yok olacağı düşüncesiyle korkutmuş ve onları harekete geçirmiştir.¹⁸² Firavun ayrıca sihirbazların Hz. Musa’ya inanmaları sonucu, onların kavmini etkileyebileceği ve geleneklerden oluşan sapık dînî anlayışın zedeleneceği endişesiyle ve örf ve âdetlerle şekillendirdiği kendi statüsünü korumak amacıyla sihirbazları tehdit ederek kavmi katındaki prestijine gelecek zararı önlemeye çalışmıştır.¹⁸³

Bütün bunlardan dolayı Firavun’un akıbeti hakkında Allah “*Firavun, kıyamet gününde milletine öncülük eder, onları cehenneme götürür. Gittikleri yer ne kötü yerdir.*”¹⁸⁴ buyurarak ahiretteki konumu hakkında bilgi vermektedir. Çünkü Firavun dünya hayatında hak yoldan sapmış biriydi ve kendisi gibi yoldan çıkanların da önderiydi. O toplulukta yaşayanlardan yoldan çıkmış olanlar da onu izlerlerdi. Bu yüzden Firavun ahiret âleminde de kendisini izleyenlerin önderi olarak görünecektir.¹⁸⁵ Ayrıca İbn Abbâs’ın (ö. 68/687) da bu ayetle ilgili olarak

¹⁷⁹ Bk. el-A’râf 7/127.

¹⁸⁰ eBegavî, *Meâlimü’t-tenzil*, 2/189.

¹⁸¹ Sayı, *Hz. Musa*, 21.

¹⁸² Bk. Tâhâ 20/63-64.

¹⁸³ Bk. el-A’râf 7/123-124; Tâhâ 20/71; eŞ-Şuarâ 26/49. Ayrıca Firavun’un olumsuz anlamda model liderliğinin detayları hakkında daha geniş bilgi için bk. Seyyid Sancak, *Süreç, Yapılaşma ve Model Bağlamında Kur’an’da Firavun Tipolojisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014).

¹⁸⁴ Hûd 11/98.

¹⁸⁵ Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, 5/236.

“Her millet dünyada kendilerini hidayete veya dalalete çağırıp götürmüş olan liderleri ile çağırılır.” dediği rivayet edilmektedir¹⁸⁶

Hz. Peygamber (s.a.s.) de, toplum içinde lider statüsünde bulunan kişilerin doğru veya yanlış durumda olmalarının önemine dikkat çekerek ümmetini bu konuda şu sözleriyle uyarmıştır: “*Önderlerinizin en hayırlıları; kendilerini sevdiğiniz, onların da sizi sevdiği, üzerlerine dua gönderdiğiniz, onların da size dua gönderdiği kimselerdir. Önderlerinizin en kötülere ise; kendilerine kızdığınız, onların da size kızdığı, kendilerini lânetlediğiniz, onların da sizi lânetlediği kimselerdir.*”¹⁸⁷, “*Bir toplumun önderi, onların (topluluğun) en aşağısı olduğunda, bir kişiye kötülüğünden korkularak ikram edildiğinde, içki içilip ipek (elbise) giyildiğinde, bu ümmetin sonundakileri öncekilere lânet ettiğinde; (o topluluk) kırmızı bir rüzgâr, yere batırılış veya şekil değiştirilmeyi/meshi beklesinler.*”¹⁸⁸, “*Benden sonra, bana uymayan ve sünnetimi uygulamayan önderler olacak, içlerinden de insan görünümünde olup da kalpleri şeytanlaşmış adamlar çıkacak.*”¹⁸⁹

4. 2. Ortamsal Liderlik Modeli

Bu model kişisel liderlik modelinin tam tersidir. Bu anlayışa göre, lideri içinde bulunduğu şartlar ortaya çıkarır. Lider, toplumsal şartların nitelik ve ihtiyaçlarına göre belirir. Dolayısıyla bu görüşte, ortamsal özellikler göz önüne alınırken büyük ölçüde kişiye ait nitelik ve yetenekler büyük ölçüde değerlendirilmeye tabi tutulmaz. Ancak ortamsal ihtiyaçlara en iyi cevap verebilen kişilerin lider olduğu düşünülürse, kişisel özellikler de ihmal edilmemektedir.¹⁹⁰

Birçok yönüyle bu liderlik özelliklerini taşıyan biri olarak Tâlût'u örnek vermek mümkündür. Hz. Musa'dan sonra İsrailoğulları, yurtları olan Filistin'de bu halkın ve Amâlike başta olmak üzere değişik milletlerin saldırılarına uğramış ve bunlarla savaşmak durumunda kalmışlardır.¹⁹¹ Bu mücadelenin çok çetin geçtiği, binlerce İsrailoğlunun öldürüldüğü ve malları yağma edilip

¹⁸⁶ Alâuddin Ali b.Muhammed b.İbrahim el-Bağdâdî (El-Hâzin), *Lübâbü't-te'vil fi maâni't-tenzîl (Tefsîru'l- Hâzin)* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995), 4/119.

¹⁸⁷ Ebu'l-Hüseyn Müslim b.Haccâc, *Sahîh* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995), “İmâre”, 1855.

¹⁸⁸ Ebû İsa Muhammed et-Tirmizî, *Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Fiten”, 38.

¹⁸⁹ Müslim, “İmâre”, 1847.

¹⁹⁰ Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, 231.

¹⁹¹ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 1/387.

memleketlerinden çıkarıldıkları bilinmektedir.¹⁹² Ülkesiz ve yurtsuz kalan İsrailoğulları, peygamberlerine gelip Allah uğrunda savaş yapmak istediklerini ve bunun için kendilerini sevk ve idare edecek bir hükümdar (komutan) atanmasını istemişlerdir.¹⁹³ Böyle bir ortamda peygamberleri, Allah’ın kendilerine, bedenlen iri, güçlü, kuvvetli; mânen de din ve siyaset ilmini, yönetim sanatını ve savaşı iyi bilen¹⁹⁴ biri olarak Tâlût’u gönderdiğini haber vermiştir.¹⁹⁵ “Tâlût” adı, Tevrat’ın Samuel kısmında adı geçen “Şâul”un Arapça söylenişidir.¹⁹⁶ Rivayete göre; İbrânî olan bu isim Arapça “Tûl” kavramıyla da ilgili olup, güçlülük ve uzunlukta/ uzun boylulukta mübalağa/aşırılık anlamını içermektedir.¹⁹⁷ Böylece liderlik konusundaki manevi donanımlarının yanında Tâlût’un heybetli görüntüsünün de krallığı için bir etkileycilik unsuru olduğu anlaşılmaktadır.¹⁹⁸

İçinde bulunduğu ortamsal şartlarla kişisel bilgi ve tecrübesini birleştiren Tâlût, ordusunun sayıca az olmasına rağmen¹⁹⁹, Câlût’un başında bulunduğu düşman ordusunu yenmiştir.²⁰⁰ Buradan, savaş ortamında sayısal çokluğun önemli olmadığı, önemli olanın her iki tarafın niteliksel durumları olduğu sonucunun çıkarılması mümkündür.

Lider statüsünde bulunan biri olarak Tâlût’un bu büyük başarısında, ortamın şartları yani İsrailoğullarının içinde bulunduğu zor durum ve onların istekleri etken rol oynamıştır. Fakat hiçbir zaman Tâlût’un kişisel bilgi ve yetenekleri de göz ardı edilmemelidir.

4. 3. Karizmatik Liderlik

“Karizmatik” kavramı, insanlar nazarında sıra dışı saygınlığı bulunan ve onları etki altına alma gücü olan bir lider için kullanılmaktadır.²⁰¹ Bu tip liderler, genellikle toplumların bunalımlı devrelerinde ortaya çıkarlar. Bezginliğin, yılgınlığın, ümitsizliğin içerisinde ortaya çıkacak lider, bir ümit ışığı olarak görülür. Toplum o lider hakkında bir inanca sahip olur. İçinde bulunan şartlar bu

¹⁹² Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’an Tefsiri*, 2/687.

¹⁹³ el-Bakara 2/246.

¹⁹⁴ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 2/830.

¹⁹⁵ el-Bakara 2/247.

¹⁹⁶ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 4/449.

¹⁹⁷ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 2/830.

¹⁹⁸ Şah Velîyullâh Dîhlevî, *Hucetullâhi’l-bâliğa*, çev. Mehmet Erdoğan (İstanbul: İz Yayıncılık, 1994), 1/157.

¹⁹⁹ el-Bakara 2/249.

²⁰⁰ el-Bakara 2/251.

²⁰¹ Kaya, *Karizmanın Şiddeti*, 33.

inancın oluşmasına yardımcı olur. Burada söz konusu olan, toplum içerisinde herkesin onayladığı, güvendiği ve üstün kaliteli bir liderdir. Bu aşamada bu tip lidere uymayan azınlıklar bertaraf edilir. Bu, toplumun geleceği açısından gerekli görülür. Bu tip liderlerde insanüstü birtakım kabiliyetlerin ve özelliklerin bulunduğu inanılır. Ayrıca toplum ile liderin beklentileri, inanç ve ümitleri arasında bir benzerlik ve paralellik vardır.²⁰²

Karizmatik liderler, genellikle toplumların buhranlı dönemlerinde ortaya çıktıkları için otoritelerini uzun zaman sürdüremezler. En önemli nitelikleri radikal oluşları ve sorunları temelden çözümlenememesidir. İnsanlara, günlük hayatı düzenleyen düşünce ve davranış kurallarıyla uyumlanmayan nitelikleri aracılığıyla egemen olurlar. Eğer karizmatik lider, bu olağanüstü özelliklerine dayanan gücünü koruyamaz hâle gelirse, bütün bağlı olanlarını kaybedebilir. Bir zamanlar bu lidere tabi olanlar artık başka karizmatik liderin ortaya çıkmasını beklerler. Zira karizmatik lider, güç ve kuvvetini örf ve adetlerden veya hukuk ilkelere aldıkları gibi, çoğunlukla sıra dışı özelliklerinden almaktadır. Onun için bu olağanüstü özellikleri hakkında kuşku meydana geldiğinde, etkileyici bir biçimde bu şüpheleri gideremezse artık işin sonuna gelmiş demektir.

Karizmatik lider, uygun gördüğü bir duruma müdahale eder ve yüklendiği misyon çerçevesinde itaat ve sadık taraftar grubu ister. İtaat ve yandaş kitlesine sahip olup olmayacağını liderliğindeki performansı belirler. Ancak liderin kendileri için gönderildiğine inanan kimseler, onun bu görevine ikna olmazlarsa karizmatik iddiası yerle bir olur. Kabul ettiklerinde ise, kendini onlara ispatlayarak makamını muhafaza ettiği sürece onların efendisi olur.

Karizmatik nitelikte beslenen inancın, sosyo-psikolojik bir olay olduğu söylenebilir. Nitekim somut karizmatik lider tipleri, içinden çıktıkları toplumdaki bağımsız bir biçimde ele alınacak olurlarsa pek az şey ifade edeceklerdir. Diğer bir deyişle her topluluk tarihî, geleneğe ait ve sosyo-ekonomik şartların ortaya çıkardığı bir ortam olması sebebiyle kendi karizmatik liderlerini ortaya çıkarırlar. Karizmatik liderlerin özellikleriyle aynı ortamı paylaşan toplum mensuplarının inançları, ümitleri, eğilimleri ve beklentileri arasında kolaylıkla fark edilebilecek önemli paralellikler bulunmaktadır.²⁰³

²⁰² Ergezer, *Lider ve Özellikleri*, 72.

²⁰³ Kızılcıkelik - Erjem, *Açıklamalı Sosyoloji Terimler Sözlüğü*, 240.

Bu bağlamda karizma sahibi olarak peygamberlerin en ön plana çıktığı rahatlıkla söylenebilir. Çünkü peygamberlerin gönderildiği her toplumda, başlangıçta hem dînî hem de sosyolojik kaosu fazlasıyla görmek mümkündür. Genellikle; peygamberlik öncesi her toplulukta zulüm yayılmış, güçlü zayıfı köleleştirmiş ve sömürmüş, insanın insana kulluğu kabullendirilmiş, kölelik devam edegelen düzen olmuş, insanlarda her an hürriyeti kaybetme korkusu oluşmuş ve her türlü ahlâkî kötülük yayılmış olup sapık inanç ve düşünceler çoğalmıştır.²⁰⁴ Bu sosyolojik çöküntünün yanında her türlü dînî istismar da oluşmuştur. Putlara tapmak genel bir inanç halini almış, bunun yanında her ferdin kendine göre değişik kutsallık anlayışı meydana gelmiştir. Bütün bunlar, peygamberlerin liderlik kişiliklerinde karizmanın oluşmasında ve bu mânevî gücün kullanılmasında önemli toplumsal faktörlerdir. Dolayısıyla peygamberler, kişiliğinde karizmayı bulunduran ve bunu kullanarak ortaya koyan insanlardır. Diğer taraftan peygamberlerin diğer dînî otorite örnekleri içerisinde ayrıcalıklı bir konumu vardır. Bu durumda bir peygamberin öz yapısal niteliği, kendisinde bir karizma bulunmasıdır.

Peygamberlerdeki bu karizmanın kaynağına yani bu sıra dışı gücü nereden kazandıklarına gelince; bu bağlamdaki karizmanın öncelikle ilâhî varlıkla (Allah’la) birdenbire gerçekleşen bir yakınlığı ihtiva ettiği söylenebilir. Buna göre bu münasebet, peygamberin Allah tarafından çok özel bir iletiyle çağırılmasından oluşur. Peygamber, bazı din kurucu modellerindeki gibi bir çalışma ve hazırlık nedeniyle bu sıra dışı hitaba erişemez. Tam tersi kendisine ulaşan bu özel mesaj “aniden” ve “kendiliğinden” olan bir dinginlik durumuyla oluşur. Aslında peygamberler, birçok kabiliyete ve oldukça gelişmiş etkileyici bir hayat kalitesine sahiptirler. Bu açıdan birçoğunda tanık olunan rüyet ve keşifler, kendilerini ilâhî varlığa ait belirtilere ulaşmaya ve bunları izah etmeye hazır hale getirir. İşte Allah’la kurdukları bu özgül münasebet (yakın olma durumu) ve Allah tarafından seçilmiş (istifâ-ictibâ) olmaları, peygamberlere karizmasını kazandıran en önemli faktördür.

Peygamberlerin elde ettikleri bu karizmayı destekleyen diğer bir unsur da, sadelikleriyle dikkat çekmeleri²⁰⁵ ve toplumun içinden gelmeleridir.²⁰⁶ Aslında

²⁰⁴ Mahmud Şakir, *Hz.Âdem’den Bugüne İslam Tarihi* (İstanbul: Kahraman Yayınlar, 1993), 1/190.

²⁰⁵ Joachim Wach, *Din Sosyolojisi*, çev. Ünver Günay (İstanbul: M. Ü. İlahiyât Fakültesi Vakfı Yayınları, 1995), 410.

²⁰⁶ Bk. el-Bakara 2/151; el-Cuma 62/2; Hûd 11/25-27; eş-Şuarâ 26/105-111.

mesajlarının halk tarafından hemen kabul görmesinin ve içinde hayat sürdükleri toplumun ileri gelenlerinin kendilerine olanca güçlerince direnmelerinin nedenlerinden biri de bu olsa gerektir.

En tipik bir karizmatik liderlik olan peygamberlik, gelenekten tamamen bir ayrılışı değil, içinde yaşadığı toplumun birtakım dejenere olmayan değerlerine dayanmayı ideal edinmiş olabilir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.)'in de özel görevini meşru hale getirmede İbrâhimî geleneğe dayandığı ve bu inancın birçok mensubunun mevcut toplumda tanınmasının onun mesajlarının etkisini ve gücünü artırdığı ifade edilebilir.²⁰⁷ Bu bağlamda Hz. Peygamber (s.a.s.)'in topluma getirdikleri hem içerik hem de biçim yönünden değerlendirildiğinde, İbrahimî gelenekten beslenmekle beraber O'nun değişimci kişiliğinin daha ön planda olduğunu söylemek mümkündür.²⁰⁸

Delaysıyla peygamberlerin karizmasının, çağrılarının tesirinin ve özel görevlerinin yasallığının gerçekte Allah'la olan ilişkileri sonucu ortaya çıktığı görülmektedir. İşte bu sıra dışı yetenekleri sayesinde peygamberler, münasebet halinde olduğu ilâhî varlığın isteği yönünde toplumu dönüştürmek üzere gerekli çağruları toplumlarına açıklamışlardır.²⁰⁹

Bu bağlamda Hz. Peygamber (s.a.s.) başta olmak üzere peygamberlerin karizmatik birer lider olarak önemli başarılarından biri de liderlik konularının tek boyutlu, cılız, dar bir alanı değil, kişilerin tüm hayatlarını kuşatmasıdır. Bu öyle bir liderliktir ki; insanların en başta kendileri ile iletişimleri, aile ilişkileri, çalışma hayatları, toplumsal hayatları, toplumun idare edilmesi, insanların ahlâkî ve dînî hayatları gibi hayatın tüm yüzlerini kapsayan bir genişliğe, derinliğe ve renkliliğe sahiptir.²¹⁰

Ayrıca peygamberlerden başka Kur'an'da kıssası anlatılan Zülkarneyn'i de karizmatik yönü bulunan bir lider olarak ele almak mümkündür. Allah'ın kendisini kudret sahibi kılarak hükümdar yapması,²¹¹ belli bir hedefe varmak için

²⁰⁷ Örneğin bk. Âl-i İmrân 3/67-68; en-Nahl 16/123.

²⁰⁸ Muhammed Reşid Rıza, *Tefsîru'l-menâr (Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm)* (Kahire: Dâru'l-Menâr, 1947), 11/87-90. Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.s.)'in karizmatik yönüyle ilgili daha geniş bilgi için bk. Âdem Efe, "Karizmatik Bir Lider Olarak Hz. Peygamber ve O'nun Gerçekleştirdiği Bazı Sosyal ve Kültürel Değişmeler", *IV. Kutlu Doğum Sempozyumu (Tebliğler)* (Isparta: S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2002), 349-367.

²⁰⁹ Akyüz, *Kur'an'da Siyasi Kavramlar*, 1/59.

²¹⁰ İlhami Fındıkçı, *Hizmetkâr Liderlik* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2009), 406.

²¹¹ el-Kehf 18/84.

başvurulması gerekli doğru ve yasal araca/vâsıtaya²¹² ait bilgileri vermesi/öğretmesi²¹³ ve Allah’ın kendisine suç işleyen insanları cezalandırma veya serbest bırakma yetkisini vermesi²¹⁴ onun karizmasını oluşturan unsurların başında gelmektedir. Ayrıca bir anlamı da “iki boynuz sahibi” olan Zülkarneyn sıfatının, bu tabirle anılan lider/hükümdar kimseye ihsan edildiği söylenen iki güç ve iktidar kaynağını sembolize ettiği söylenebilir. Buna göre bu iki kuvvetin, hükümranlık gücünü ve saygınlığını ve Allah’a olan inancın sağladığı mânevî kazanımı simgeliyor olması mümkündür.²¹⁵ Kur’an’ın belirttiğine göre Zülkarneyn; üstün yetenekli, kapsamlı bir güç ve olanaklara haiz, yeteri kadar bilgi ve kültüre sahip olup dünya coğrafyasının birçok önemli yerine vakıf olan, zalimlere cezalarını veren, iyi ahlaklı toplumları koruyan²¹⁶ dirayetli bir liderdir.²¹⁷ Onun sahip olduğu bu özellikler, aynı zamanda onun karizmasını da destekleyen faktörlerdir.

Zülkarneyn, değişik yerlere yaptığı seferler sırasında kendisinden yardım isteyen bir toplulukla karşılaşmıştır. Bu topluluk, Ye’cûc ve Me’cûc adlı iki kavimden çok zarar gördüklerini, sıkıntıya düştüklerini beyân ederek kendilerini onlardan koruyacak bir set yapmasını istemişlerdir.²¹⁸ Zülkarneyn de onların bu isteğini yerine getirmiş, bozguncu toplulukların aşamadığı ve hasar veremediği bir set yapmıştır.

Dolayısıyla Zülkarneyn; başarı ve zaferin Allah’ın yardımı sayesinde olduğunu bilip Hakk’a karşı tam teslimiyet gösteren, sıkıntı ve güç durumda kalan toplulukların kendisine güvenip yardım istediği, idaresi altındaki insanlara güven veren, bilgi ve kültürünü karizmatik yönüyle birleştiren bir lider tipi olarak görünmektedir.²¹⁹

²¹² Muhammed Esed, *Kur’an Mesajı*, çev. C. Koytak - A. Ertürk (İstanbul: İşaret Yayınları, 1998), 511.

²¹³ el-Kehf 18/84.

²¹⁴ el-Kehf 18/86-87.

²¹⁵ Esed, *Kur’an Mesajı*, 511.

²¹⁶ Bk. el-Kehf 18/84-91.

²¹⁷ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’an Tefsiri*, 7/3678.

²¹⁸ el-Kehf 18/93-94.

²¹⁹ Karizmanın bilhassa dinî liderler için önemi hakkında daha geniş bilgi için bk. Niyazi Akyüz, “Dinlerin Teşekkülünde Dinî Liderlerin Karizması”, *Dinî Araştırmalar* 1/3 (1999), 43-64.

4. 4. Demokratik Liderlik

Kanunî hâkimiyete dayanan liderlik tipidir. Otoriter liderden farkı iktidarı kullanma tarzıdır. Demokratik liderler, toplumdaki her üyenin azamî derecede işe karışmasını, iştirak etmesini temin etmeye çalışırlar. Üyeler arasındaki karşılıklı ilişkileri teşvik ve takviye ederler. Karar verirken karara herkesi ortak etmeye gayret gösterirler. Yönetim işlerinde istişâreye, başkalarının fikir ve düşüncelerine yer verirler.²²⁰ Ayrıca demokratik lider, çevresine duyarlı olup onları anlamaya, dinlemeye, onlarla birlikte hareket etmeye çalışır ve onların gerçeklerini görmeye çalışır. Böylece bir güven ortamı da oluşur. Lider orada olsun ya da olmasın çalışanlar işlerini ve verimliliklerini sürdürürler.²²¹

Zaten istişâre hayatın her alanına yönelik ilâhî bir emirdir. “...Onları affet, onların bağışlanmasını dile. İş hakkında onlara danış...”²²² biçimindeki Kur’ânî emirle Hz. Peygamber (s.a.s.)’in kişiliğinde ümmetinin tamamına ve bilhassa yönetimde olanlara istişâre ile davranışta bulunmaları emredilmiştir. Bir başka ayette de “...İşleri aralarındaki danışma ile yürür...”²²³ ifadesiyle danışarak iş yapmak inananların seçkin özellikleri arasında sayılmış, böylece İslam ülkelerindeki iktidarın meşveret ve şûra ilkesine göre hareket etmesi gerektiği belirtilmiştir.

Onun için Hz. Peygamber (s.a.s.) de şahsî hayatında olduğu gibi kamu yönetimiyle ilgili durumlarda da şûraya oldukça önem vermiş, sürekli etrafındaki inananların görüşlerine başvurarak hareket etmiştir. Özellikle vahiy haricindeki durumlarda bilhassa harp durumunda arkadaşlarına danışarak ve onlarla tartışarak karar vermiş, üstelik kendi düşüncesine muhalif bile olsa doğru olması kaydıyla çoğunluğun görüşüne uymuştur.²²⁴ Bu konuda “Bir iş yapmayı isteyip de o konuda istişâre yaparak işi tamamlayan, en doğru sonuca ulaştırılmış olur.”²²⁵ buyurarak danışarak iş yapmanın önemine bir kez daha dikkat çekmiştir.

Bununla ilgili olarak Kur’an, Sebe’ Kraliçe’sini de -her ne kadar demokratik yolla iktidara geldiği bilinmese de- halkını idare ederken kabinesine danışması ve onların görüşlerini dikkate alması özelliğinden hareketle günümüz

²²⁰ Ergezer, *Lider ve Özellikleri*, 73.

²²¹ Fındıkçı, *Hizmetkâr Liderlik*, 66.

²²² Âl-i İmrân 3/159.

²²³ eş-Şûrâ 42/38.

²²⁴ Karaman vd., *Kur’an Yolu*, 1/701.

²²⁵ Celaleddin Abdurrahman b. Ebu Bekr es-Suyûtî, *ed-Dürü’l-mensûr fi tefsiri’l-me’sûr*, thk. Abdullah b. Abdül-Mühsin et-Türkî (Kahire: Merkezü Hicr, 2003), 13/169.

tabiriyle demokratik yönü bulunan bir lider olarak sunmaktadır. Hz. Süleyman ile Kraliçe arasındaki olaylar anlatılırken;²²⁶ Hz. Süleyman’ın gönderdiği mektubu alan Kraliçe, kabinesini toplayarak onlara Süleyman’dan aldığı mektubun içeriğini anlatmış ve ne yapması gerektiği konusunda fikirlerini sormuştur: “Kraliçe, “*Ey ileri gelenler! Bana (bu) işim hakkında bir fikir verin. Siz huzurunda bulununcaya kadar, ben hiçbir işte kesin karar sahibi olamam.*” dedi.”²²⁷ Kraliçe’nin bu işinde yalnız karar vermemesi, adamlarını çağırıp görüşlerini alması ve onlara güven duyduğunu belirtmesi onun demokratik yönüne işaret eder. Ancak bu bağlamda, demokrasinin çok sonraları ortaya çıkan ve günümüzün ürettiği bir kavram olduğu da unutulmamalıdır.

Ayrıca bu liderlik modeli, liderliğin seçimle ortaya çıkarılan şeklidir. Böylece bir sistemde, toplumda meydana gelen sosyal değişimler ve uluslararası gelişmeler sonucunda liderin de değişmesi mümkündür.²²⁸

Sonuç

Kur’an, liderleri gerek içinde buldukları statüye göre gerekse kendilerine yüklenen öncülük değerlerine göre farklı isimlerle nitelemektedir. Nitekim imam, melik, seyyid kavramları olumlu lider tipleriyle ilgili olabildiği gibi olumsuz lider tiplerini de kapsamaktadır. Ancak halife ve ülü’l-emr terimlerinin sadece olumlu lider tiplerine işaret ettiği görülmektedir. Kur’an, gerek kamusal alanda ve gerekse sosyal yaşamda, başta yönetimle ilgili olmak üzere bazı niteliklere sahip

²²⁶ Bk. en-Neml 27/22-44.

²²⁷ en-Neml 27/32.

²²⁸ Liderleri tanımak için ortaya koyulan bu temel liderlik modelleri, liderlerin tanınmasında ve aralarındaki farkların öğrenilmesinde elbette önemli mesafeler alınmasını sağlamıştır. Söz konusu veriler günümüzde dahi taze biçimde kullanılabilir. Ancak liderlik süreci öylesine karmaşık, çok boyutlu ve ayrıcalıklı etkileşimler bütünüdür ki; bu bütünü anlamak için sadece bu liderlik modelleri yeterli olmayabilir. Onun için, liderlik modelleri konusunda farklı yaklaşımların da olduğu bilinmektedir. Nitekim liderlik modellerinin sıralandığı bir başka sınıflandırmanın; kişisel özellik yaklaşımları, davranışsal yaklaşımlar, durumsal yaklaşımlar ve modern liderlik teorileri şeklinde ifade edildiği görülmektedir. Modern liderlik teorilerini oluşturan karizmatik, dönüştürücü ve ilişkisel teorilerinin bir çıktısı olarak da astlara bir hizmet sunumu süreci olarak değerlendirilen *hizmetkâr liderlik* görülmektedir. Buna göre *hizmetkâr lider*; grubun, toplumun ve başkalarının çıkar ve beklentilerini birinci dereceden öncelik olarak görür ve buna göre hareket eder. Onun için bu anlamdaki liderliğin tüm liderlik alanlarının özünü oluşturabileceği düşünülmektedir. Bk. Fındıkçı, *Hizmetkâr Liderlik*, 61-78.

olanlara uyulmasını, onların emirlerine itaat edilmesini ve söylediklerine tabi olunmasını istemiştir. Buna göre devlet başkanı, ailenin yöneticisi, ordu komutanı, ana-baba, herhangi bir konuda uzmanlaşmış bilginler bunlar arasında sayılabilir ve bunların tamamı ülü'l-emr kavramı içerisinde değerlendirilebilir. Diğer taraftan Müslümanların devlet başkanının belirli bir isimle adlandırma zorunluluğunun olmadığını da söylemek mümkündür. Çünkü ona verilen isimden daha çok onun içinde bulunduğu makamın özelliklerinin ve bunların gereğinin yerine getirilmesinin önemli olduğu görülmektedir.

Mele', müstekbir ve mütrafûn kavramlarının ise hem grup liderliğini hem de grup liderliğinin olumsuz yönünü temsil ettiğine tanık olunmaktadır. Aynı zamanda bu gruplar, peygamberlerin içinden çıktıkları toplulukların bilhassa siyasî ve ekonomik bakımdan etkili ve güçlü olan kesimlerini temsil etmekteydiler. Bununla birlikte lideri niteleyen bu kavramların dînî anlamları da içerdiğini söylemek mümkündür.

İnsanların yönetimi ve toplumsal hayatla ilgili muhteşem ilkeler koyan Kur'an; bilhassa olumlu liderlerin özellikleriyle ilgili önemli ipuçları vererek, bu özelliklerin liderlerin temayüz etmesinde büyük öneme sahip olduğunu ısrarla vurgulamaktadır. Ayrıca bu özelliklerin; Tâlût örneğinde olduğu üzere heybetli ve gösterişli olmaları gibi liderlerin hem görsel yönlerini, hem de bilhassa peygamberlerde olduğu gibi toplumlarına karşı inandırıcı, kararlı, samimi, hoşgörülü, sevgi besleyici ve sorumluluk bilincinde olmaları gibi sosyal ve psikolojik yönlerini nitelediği görülmektedir.

Kur'an'a göre toplumlarda liderlere bağlılık şekli ve davranışı liderliğin şekline göre değişiklik arz ettiği söylenebilir. Örneğin lider, bunalım döneminde ortaya çıkmış bir "kurtarıcı" konumundaki karizmatik özellikteyse, toplum onu her zaman sevgi ve saygıyla değerlendirir ve destekler. Kur'an kıssalarının çoğunluğunu oluşturan peygamberlerin liderliği bu kapsamda değerlendirilebilir. Çünkü peygamberlerin gönderildiği her toplumda, başlangıçta hem dînî hem de sosyolojik kaosu fazlasıyla görmek mümkündür. Onun içindir ki; özellikle bu kaotik ortamlarda peygamberlerin yanında onları destekleyen ve onlarla beraber hak yolunda çaba harcayan bir topluluk her zaman bulunmuştur.

Sayet lider zorla liderliği ele geçirmiş ve baskı, kuvvet ve zorbalıkla statüsünü sürdürüyorsa; toplum liderden güçlü olmadığı için boyun eğecek, uyma davranışı göstermek zorunda kalacak fakat ilk fırsatta onu liderlikten indirmeye çalışacaktır. Her ne kadar zorbalıkla başa geçtikleri tam olarak bilinmiyorsa da,

toplumlarına karşı baskı ve kuvvet uyguladıkları bilinen Firavun ve Nemrut bu tipolojiye örnek verilebilir. Nitekim bunlardan Firavun’un suda boğulmasıyla sona eren liderliğinin ibret dolu hikâyesi Kur’an’da gözler önüne serilmiştir.

Demokratik liderler ise toplum tarafından belirlendiği için topluma karşı sorumludurlar. Bu durum da, onların topluma uygun davranmasını sağlar. Bu aşamada toplum, beklentilerine cevap bulduğu sürece liderine uyum gösterir. Gerektiğinde değişebildiği için pek fazla sosyal problemlerin çıkmadığı bir liderlik tipidir. Çünkü gerek lider gerekse toplum hukuki olarak belirlenmiş sınırlar içinde davranış gösterecektir. İktidara geliş şekli net olarak belli değilse de, bilhassa kabinesiyile olan istişare uygulamalarından günümüz tabiriyle demokratik lider denebilecek Sebe’ Kraliçesi bu lider tipi kapsamında değerlendirilebilir. Ayrıca bu kraliçenin liderliği konusunda Kur’an’ın olumlu veya olumsuz bir yargıda bulunmaması, kadının liderliğine bir engel bulunmadığı şeklinde de yorumlanabilir. Tüm bu verilerden hareketle sonuç olarak gerek toplumsal ve gerekse kurumsal açıdan liderliğin, toplumun beklentileri doğrultusunda varlığını sürdüren bir oluşum olduğunu söylemek mümkündür.

Zülkarneyn ve Sebe Kraliçesi örneğinde olduğu gibi, Kur’an’ın örnek verdiği bazı liderlerin işbaşına yani yönetime nasıl geldiği (seçimle, atamayla vs.) hususunda detaylı bilgiler vermediği ve bu liderlerin yönetim şekli hakkında net bir değerlendirmede bulunmadığı görülmektedir. Bu durum, meşru şartlar çerçevesinde insanların uygun gördükleri bir düzenle kendilerini idare etme hakkına sahip olduğuna bir işaret sayılabilir. Bu yönetim sistemi başkanlık, demokrasi, yarı başkanlık, cumhuriyet, cumhurbaşkanlığı gibi güncel kavramlarla da ifade edilebilir. Nitekim günümüzde modern yönetim tarzına demokrasi veya cumhuriyet denmektedir. Ancak gelecekte başka isimlerle anılması imkân dâhilindedir.

Kaynakça

- Abdülbâkî, Muhammed Fuat. *el-Mu’cemü’l-müfehres li elfâzı’l-Kur’âni’l-Kerim*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1986.
- Akbulut, Ahmet. *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*. Ankara: Otto Yayınları, 2015.
- Akgül, Muhittin. *Kur’an-ı Kerim’de Hz. Peygamber*. İstanbul: Işık Yayınları, 1999.
- Akyüz, Niyazi. “Dinlerin Teşekkülünde Dinî Liderlerin Karizması”. *Dinî Araştırmalar* 1/3 (1999), 43-64.
- Akyüz, Vecdi. *Kur’an’da Siyasî Kavramlar*. İstanbul: Kitabevi Yayıncılık, 1998.

- Altıntaş, Ramazan. *Kur'an'da Hidayet ve Dalaleet*. İstanbul: Pınar Yayınları, 1995.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1996.
- Avcı, Câsim. "Hilâfet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 17/539. Ankara: TDV Yayınları, 1998.
- Aydemir, Şevket Süreyya. *Lider ve Demagog*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1997.
- Baymur, Feriha. *Genel Psikoloji*. İstanbul: İnkılab Kitabevi, 1985.
- Bağdâdî (El-Hâzin), Alâuddin Ali b.Muhammed b.İbrahim. *Lübâbü't-te'vîl fi maâni't-tenzil (Tefsîru'l-Hâzin)*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.
- Begavî, Ebû Muhammed El-Hüseyn b. Mes'ûd. *Meâlimü't-tenzil*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1982.
- Beydâvî, Nâsuruddin Ebî Saïd Abdullah İbn Ömer b.Muhammed. *Envâru't-tenzil ve esrâru't-te'vîl*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988.
- Cassâs, Ebî Bekr Ahmet b.Ali. *Ahkâmü'l-Kur'an*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- Certel, Hüseyin. "Dinî İletişim ve Liderlik Açısından Hz. Peygamber'in Sıfatları". *S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2006, 245-258.
- Çelik, İbrahim. "Mele". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29/37. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Derveze, İzzet. *et-Tefsîru'l-hadîs*. çev. Vahdettin İnce. İstanbul: Ekin Yayınları, 1998.
- Dihlevî, Şah Veliyullah. *Hucetullâhi'l-bâliğa*. çev. Mehmet Erdoğan. İstanbul: İz Yayıncılık, 1992.
- Ece, Hüseyin Kerim. "İman Bağlamında Mü'minlerin Güvenirliği Sorunu". *Kur'ânî Hayat Dergisi* 21/27, 2011.
- Efe, Âdem. "Karizmatik Bir Lider Olarak Hz. Peygamber ve O'nun Gerçekleştirdiği Bazı Sosyal ve Kültürel Değişmeler". *IV. Kutlu Doğum Sempozyumu (Tebliğler)*. 349-367. Isparta: S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2002.
- Endelûsî, Ebî Muhammed Abdülhakk b. Atiyye. *el-Muharraru'l-vecîz fi tefsiri'l-kitâbi'l-azîz*. Şam: Dâru'l-Hayr, 2007.
- Ergezer, Bahattin. *Liderlik ve Özellikleri*. Ankara: Ocak Yayınları, 1992.
- Esed, Muhammed. *Kur'an Mesajı*. çev. C. Koçak-A. Ertürk. İstanbul: İşaret Yayınları, 1998.
- Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahya b.Ziyâd. *Maâni'l-Kur'an*. y.y.: Dâru's-Sürûr, tsz.
- Fındıkcı, İlhami. *Hizmetkâr Liderlik*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2009.
- Fîruzâbâdî, Muhammed b.Yâkub. *el-Kâmûsu'l-muhît*. Beyrut: Müessesetü'r- Risâle, 1987.
- Gölcük, Şerafettin – Toprak, Süleyman. *Kelam*. Konya: S. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1998.
- Güner, Ahmet. "Melik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 29/52. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Haig, T.W. "Seyyid". *İslam Ansiklopedisi*, çev. A. Adıvar vd. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1979.
- Hatiboğlu, M. Said. "İslam'da İlk Siyasî Kavmiyetçilik: Hilâfetin Kureyşliliği". *A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/01 (1979), 121-213.

- Hamîdullah, Muhammed. *İslâm'da Devlet İdaresi*. çev. Kemal Kuşcu. Ankara: Nur Yayınları, 1979.
- İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed el-Hadramî. *Mukaddime*. çev. Halil Kendir. İstanbul: Yeni Şafak Yayınları, 2004.
- İbn Kesîr, İmâdüddîn Ebu'l-Fidâ İsmail. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1997.
- İbn Manzur, Muhammed b.Mukrim. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sadr, ts.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddin. *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1987.
- İmâdî, Ebussuûid Muhammed b.Muhammed. *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâyel-Kur'âni'l-Kerîm*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1994.
- İsfehânî, Râgıp. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. İstanbul: Kahraman Yayınları (Arapça Baskı), 1986.
- “Seyyid”. *İslam Ansiklopedisi*. çev. A. Adıvar vd. 10/543. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1979.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem. *İnsan ve İnsanlar*. İstanbul: Evrim Basımevi, 1988.
- Karaman, Hayrettin vd. *Kur'an Yolu (Türkçe Meâl ve Tefsir)*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.
- Karaman, Hayrettin. *Anahatlarıyla İslam Hukuku-1*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1987.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. *Âdem'den Hâtem'e Kişilik*. İstanbul: İzci Yayınları, 1997.
- Kaya, A. Vahap. *Karizmanın Şiddet*. Ankara: Sis Yayıncılık, 1998.
- Kızılcılık, S. - Erjem, Y. *Açıklamalı Sosyoloji Terimler Sözlüğü*. Konya: Günay Ofset, 1992.
- Kurtubî, Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*. Riyad: Dâru'l-Âlemi'l-Kütüb, 2003.
- Kutub, Seyyid. *Fî Zilâli'l-Kur'ân*. Kahire: Dâru's-Şürûk, 1997.
- Küçükbaşçı, Mustafa Sabri. “Seyyid”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37/40. Ankara: TDV Yayınları, 2009.
- “Lider”. *Büyük Laorusse*. 14/7473. İstanbul: Interpress Yayıncılık, 1992.
- Mahmud Şakir. *Hz.Âdem'den Bugüne İslam Tarihi*. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1993.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasen Ali b.Muhammed. *el-Ahkâmü's-sultâniyye ve'l-velâyetü'd-dîniyye*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, 1994.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasen Ali b.Muhammed. *en-Nüketü ve'l-uyûn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Mevdûdî, Ebu'l-Alâ. *Tefhîmü'l-Kur'ân.*, çev. Muhammed Han Kayânî vd. İstanbul: İnsan Yayınları, 1991.
- Müslim b. Haccâc, Ebu'l-Hüseyn. *es-Sahih*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995.
- Nesefî, Abdullah b.Ahmet b.Mahmud. *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vil*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995.

- Rayyıs, Ziyâüddîn. *İslam'da Siyâsî Düşünce Tarihi*. çev. İbrahim Sarmış. İstanbul: Nehir Yayınları, 1995.
- Râzi, Ebu Bekr Muhammed b. Zekerriyya. *Mefâtihi'l-gayb (et-Tefsîru'l-kebir)*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabî, 1995.
- Reşid Rıza, Muhammed. *Tefsîru'l-menâr (Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm)*. Kahire: Dâru'l-Menâr, 1947
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't-tefâsir*. Beyrut: Dâru'l-Kalem, ts.
- Sancak, Seyyid. *Süreç, Yapılaşma ve Model Bağlamında Kur'an'da Firavun Tipolojisi*. (Marmara Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, 2014).
- Sayı, Ali. *Hz.Musa*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1992.
- “Liderlik”. *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*. 2/445-446. İstanbul: RisâleYayınları, 1990.
- Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman b. Ebu Bekr. *ed-Dürri'l-mensûr fî tefsîri'l-me'sûr*. thk. Abdullah b. Abdü'l-Mühsin et-Türkî. Kahire: Merkezü Hicr, 2003.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali Muhammed. *Fethu'l-kadir*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1998.
- Taberî, Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'an*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1980.
- Tekin, Mehmet. *Kur'an'da Topluların Liderlere Tepkileri*. (Marmara Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, 2014).
- Tekin, Mehmet. *Kur'an'da Liderlik ve Liderlerin Toplum Üzerindeki Etkisi*. (İstanbul Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2002).
- Tirmîzî, Ebû İsâ Muhammed. *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Türcan, Talip. “Ülü'l-Emr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42/297. Ankara: TDV Yayınları, 2012.
- Wach, Joachim. *Din Sosyolojisi*. çev. Ünver Günay. İstanbul: M. Ü. İlahiyât Fakültesi Vakfı Yayınları, 1995.
- Yamakoğlu, Cihan. *İnsan İlişkileri*. Ankara: Yükseköğretim Kurulu Matbaası, 1990.
- Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Eser Kitabevi, 1971.
- Yıldırım, Celâl. *İlimin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*. İzmir: Anadolu Yayınları, 1986.
- Yüksel, Yakup. *İbn Âşur Tefsirinde Siyaset, Toplum ve Kadın*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Cârullah Mahmûd İbn Ömer. *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzil ve uyûni'l-ekâvil fî vücûhi't-te'vil*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.
- Ziyâd, A. H. vd., *el-Mu'cemu'l-vasît*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989
- Zühaylî, Vehbe. *et-Tefsîru'l-münîr*. Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Muâsir, 1990.